

Nr 144

Kungl. Maj:ts proposition med förslag till lag om ändring i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol; given den 11 oktober 1974.

Kungl. Maj:t vill härmed, under åberopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över justitieärenden, föreslå riksdagen att bifalla det förslag om vars avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

CARL GUSTAF

LENNART GEIJER

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen föreslås att hovrätt skall ha särskild sammansättning vid handläggning av mål som fullföljts från fastighetsdomstol. I sådana mål skall som regel ingå en teknisk ledamot i stället för en av de lagfarna ledamöterna. Undantag görs bl.a för mål om arrende och hyra. Tre tjänster för teknisk ledamot i hovrätt föreslås inrättade. För sådan tjänst föreslås samma kompetenskrav som redan gäller för teknisk ledamot i fastighetsdomstol, dvs teknisk utbildning och erfarenhet av fastighetsbildning eller fastighetsvärdering.

Förslag till Lag om ändring i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol

Härigenom förordnas i fråga om lagen (1969:246) om fastighetsdomstol¹
dels att nuvarande 13 och 14 §§ skall betecknas 17 och 18 §§,
dels att lagens rubrik samt 1, 2 och 17 §§ skall ha nedan angivna lydelse,
dels att rubriken närmast före 9 § skall lyda "Förfarandet i fastighetsdomstol",

dels att rubriken närmast före 13 § skall sättas närmast före 17 §,
dels att i lagen skall införas fyra nya paragrafer, 13-16 §§, samt närmast före 13 och 15 §§ nya rubriker av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

Lag om fastighetsdomstol

Lag om domstolar i fastighetsmål

1 §

I varje län skall finnas en fastighetsdomstol. Konungen kan dock föreskriva att annat område än län skall utgöra domkrets för fastighetsdomstol eller att flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område. Den tingsrätt som Konungen bestämmer skall vara fastighetsdomstol.

Fastighetsdomstol upptager *de* mål och ärenden som anges i särskild lag eller författning. Om flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område, bestämmer Konungen hur skilda slag av *mål och ärenden* skall fördelas mellan domstolarna.

Fastighetsdomstol upptager *mål eller ärende enligt vad som föreskrives i lag eller annan författning. Sådant mål eller ärende benämnes i denna lag fastighetsmål.* Om flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område, bestämmer Konungen hur skilda slag av *fastighetsmål* skall fördelas mellan domstolarna.

2 §

Om *fastighetsdomstol* och rättegången i mål *eller ärende vid sådan domstol* gäller i tillämpliga delar vad

Om *domstol i fastighetsmål* och rättegången i *sådant* mål gäller i tillämpliga delar vad som är föreskri-

¹ Lagen omtryckt 1971:534.

Nuvarande lydelse

som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån ej annat följer av denna lag eller annan författning.

Föreslagen lydelse

vet om allmän domstol, i den mån ej annat följer av denna lag eller annan författning.

Hovrätts sammansättning

13 §

I annat fastighetsmål än som avses i 3 § andra stycket skall en teknisk ledamot ingå i hovrätten i stället för en lagfaren ledamot, såvida icke hovrätten finner att medverkan av teknisk ledamot uppenbart ej är behövlig. Om särskilda skäl föreligger, kan efter hovrättens bestämmande rätten bestå av tre lagfarna och två tekniska ledamöter.

I mål som avses i 3 § andra stycket får efter hovrättens bestämmande en teknisk ledamot ingå i rätten i stället för en lagfaren ledamot, om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det.

14 §

Teknisk/ledamot i hovrätt skall/ha teknisk utbildning och erfarenhet av fastighetsbildning eller fastighetsvärdering. Sådan ledamot utnämnes eller förordnas av Konungen.

Förfarandet i hovrätt

15 §

Bestämmelserna i 9 § äger motsvarande tillämpning i fråga om fastighetsmål i hovrätt, dock att uppdrag som avses i paragrafen lämnas av hovrätten.

16 §

Utredning, som teknisk ledamot i hovrätt verkställt beträffande fråga av teknisk beskaffenhet, får ej läggas

Nuvarande lydelse

Fastighetsdomstol får för sina sammanträden förfoga över behövliga lokaler i *domstolsbyggnad* eller *annan* allmän byggnad som ej är upptagen för sitt huvudsakliga ändamål eller utgöres av gudstjänstlokal. Uppkommer särskilda kostnader, ersättes de av statsverket.

Föreslagen lydelse

till grund för hovrättens dom eller beslut, utan att parterna först beretts tillfälle att yttra sig över utredningen. Detta gäller dock ej, om utredningen i endast oväsentlig mån avviker från vad som tidigare framkommit i målet.

17 §

Domstol i fastighetsmål får för sina sammanträden förfoga över behövliga lokaler i allmän byggnad som ej är upptagen för sitt huvudsakliga ändamål eller utgöres av gudstjänstlokal. Uppkommer särskilda kostnader, ersättes de av statsverket.

Denna lag träder i kraft den dag Kungl. Maj:t bestämmer.

Äldre bestämmelser skall fortfarande tillämpas i mål vari hovrätt före ikraftträdandet påbörjat huvudförhandling eller föredragning för målets avgörande.

Utdrag av protokollet över justitieärenden, hållet inför Hans Maj:et Konungen i statsrådet den 28 juni 1974.

Närvarande: Statsråden STRÄNG, HOLMQVIST, ASPLING, LUNDKVIST, GEIJER, BENGTSSON, NORLING, LÖFBERG, CARLSSON, FELDT, SIGURDSEN, GUSTAFSSON, ZACHRISSON, HJELM-WALLÉN.

Chefen för justitiedepartementet, statsrådet Geijer, anmäler efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter *fråga om hovrätts sammansättning i fastighetsmål m.m.* och anför.

1 Inledning

Den reform av underrättsorganisationen som genomfördes efter beslut vid 1969 års riksdag (prop. 1969:44, 1LU 1969:38, rskr 1969:283) innebar bl.a. att fastighetsdomstolar inrättades. Fastighetsdomstolarna verkade under ett inledande skede i obetydligt antal och med mycket begränsade uppgifter men byggdes år 1972 (prop. 1971:106, JuU 1971:13, rskr 1971:204) ut till nuvarande antal och huvudsakliga kompetensområde (framför allt fastighetsbildningsmål, expropriationsmål och miljöskyddsmål). Fastighetsdomstolarna har inordnats i underrättsorganisationen på det viset att vissa tingsrätter utsetts att vara fastighetsdomstol. Vid handläggningen av mål som ankommer på fastighetsdomstol har tingsrätten en särskild sammansättning. Bl.a. ingår i regel en teknisk ledamot i domstolen. Fullföljd i målen sker till hovrätt enligt de allmänna reglerna i rättegångsbalken (RB).

Fastighetsdomstolsreformen innefattade inte något ställningstagande till frågan hur hovrätt skall vara sammansatt vid prövning av mål som fullföljs från fastighetsdomstol eller till förfarandet i övrigt när högre instans prövar sådana mål. År 1972 tillkallades därför en sakkunnig¹ för att utreda frågan om överinstans till fastighetsdomstol. Den sakkunnige avgav år 1973 betänkandet (Ds Ju 1973:15) 'Överinstans till fastighetsdomstol'. Betänkandet innehåller bl.a. förslag till lag om ändring i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol. Förslaget torde få fogas till statsrådsprotokollet i detta ärende som *bilaga 1*.

¹Hovrättslagmannen Lennart Persson.

Efter remiss har yttranden över betänkandet avgetts av Svea hovrätt, Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätten för Västra Sverige, hovrätten för Nedre Norrland, hovrätten för Övre Norrland, domstolsväsendets organisationsnämnd (DON), statskontoret, statens avtalsverk, lantmäteristyrelsen, vattenlagsutredningen, 1972 års domarutredning, hyresprocesskommittén, Föreningen Sveriges tingsrättsdomare (Domareföreningen), Sveriges advokatsamfund, Tjänstemännens centralorganisation (TCO), Sveriges akademikers centralorganisation (SACO), Fastighetsrådets förening, Hyresgästernas riksförbund, Sveriges Fastighetsägareförbund, Lantbrukarnas riksförbund (LRF) och Svenska kommunförbundet.

2 Gällande ordning

2.1 Fastighetsdomstol

Reformen av underrättsorganisationen, grundad i denna del på 1969 års principbeslut och förut nämnda kompletterande beslut år 1971, innebar beträffande mål om fastighetsbildning m.m. att de tidigare ägodelningsrätterna ersattes av ett antal fastighetsdomstolar med större domkretsar än ägodelningsrätterna. Som ett riktmärke för omorganisationen uppställdes att domstolen skulle få en kvalificerad sammansättning och att dess ledamöter, särskilt yrkesdomarna, skulle få tillfälle att mera kontinuerligt ägna sig åt verksamheten i domstolen. Länet ansågs i princip vara lämpligt domsområde för en fastighetsdomstol. Genom denna koncentration ville man nå bl.a. den fördelen att den regionala planläggningen rörande markanvändning skulle kunna ske efter enhetliga principer inom hela länet. Detta ansågs vara av stor betydelse vid bedömningen av fastighetsbildningsrättsliga spörsmål. Utöver fastighetsbildningsmålen angavs i propositionen expropriationsmål som lämpade för handläggning vid fastighetsdomstol — framför allt med hänsyn till i dessa mål ingående värderingsfrågor — och mål enligt miljöskyddslagen (1969:387). I enlighet med dessa överväganden har fastighetsdomstolarna — som vid sin tillkomst år 1969 hade som enda uppgift att handlägga mål enligt miljöskyddslagen — fr.o.m. den 1 januari 1972 övertagit ägodelningsrätternas och expropriationsdomstolarnas uppgifter samt tillagts vissa andra måltyper som rör fast egendom.

Bestämmelser om fastighetsdomstol finns i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol (FDL, omtryckt 1971:534). Enligt 1 § första stycket skall det finnas en fastighetsdomstol i varje län. Kungl. Maj:t kan dock föreskriva att annat område än län skall utgöra fastighetsdomstols domkrets eller att

flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område. Fastighetsdomstol utgörs av tingsrätt, som i denna egenskap har särskild sammansättning. Enligt kungörelsen (1971:549) om fastighetsdomstol (ändrad senast 1973:390) skall 25 angivna tingsrätter i landet vara fastighetsdomstol med de domsområden som anges i kungörelsen.

Fastighetsdomstols kompetens anges endast indirekt i FDL. Fastighetsdomstol upptar enligt 1 § andra stycket de mål och ärenden som anges i särskild lag eller författning. En förteckning över måltyper som förekommer finns i *bilaga 2*.

Fastighetsdomstol är i allmänhet sammansatt av fem ledamöter, nämligen en ordförande, som utses bland de lagfarna domarna i tingsrätten, ytterligare en lagfaren domare i tingsrätten eller annan tingsrätt, en ledamot med teknisk utbildning och erfarenhet av fastighetsbildning eller fastighetsvärdering samt två nämndemän som bör vara allmänt betrodda och väl förtrodda med sin ords förhållanden. De tekniska ledamöterna kallas fastighetsråd.

Vissa avsteg från den nu angivna huvudregeln om domstolens sammansättning får göras. Om särskilda skäl föreligger kan efter ordförandens bestämmande ytterligare en teknisk ledamot ingå i domstolen. I mål eller ärende angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet skall domstolen bestå av två lagfarna ledamöter och tre nämndemän. Teknisk ledamot får dock efter ordförandens bestämmande ingå i domstolen i stället för en av nämndemännen om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det.

I fråga om fastighetsdomstol och rättegången i mål eller ärende vid sådan domstol gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån inte annat följer av FDL eller annan författning. FDL innehåller vissa regler om förfarandet som avviker från reglerna i RB. Dessutom finns i de olika speciallagarna vissa föreskrifter om förfarandet.

Beträffande förfarandet vid fastighetsdomstol föreskrivs i 9-12 §§ FDL i huvudsak följande. Om det behövs för utredning i särskild fråga kan ordföranden uppdra åt en eller flera ledamöter av domstolen att verkställa undersökning på platsen. I motiven (prop. 1969:44 s. 258) förutsätts att det är den tekniske ledamoten som anförtros att företa undersökning på marken. Möjligheten till sådan undersökning är dock inte begränsad till tekniska frågor utan även andra förhållanden än rent tekniska skall kunna beaktas. - Huvudförhandling inför fastighetsdomstol skall i regel hållas vid syn på stället. Om syn inte behövs, skall huvudförhandlingen hållas på plats som bestäms med hänsyn främst till att minsta möjliga kostnad uppstår. Därvid skall i första hand hänsyn tas till de kostnader som förhandlingen kommer att föra med sig. Inte bara sakägarnas kostnader skall beaktas utan också det allmännas utgifter för domstolens resa m.m. Kostnadsfrågan skall dock inte vara helt utslagsgivande utan även andra faktorer kan tillmätas betydelse. - I fastighetsdomstol tillämpas RB:s

regler om omröstning i domstol med endast lagfarna ledamöter. Huvudregeln innebär att den mening som omfattas av mer än hälften av rättsens ledamöter skall gälla. Om någon mening erhållit hälften av rösterna och ordförandens är bland dem gäller den meningen. Vid omröstning skall ordföranden först säga sin mening, därefter den andre lagfarne ledamoten, så den tekniska ledamoten och sist nämndemännen.

Vissa förfaranderegler i fastighetsbildningslagen (1970:988, FBL, ändrad senast 1973:1157) och expropriationslagen (1972:719, ExL) bör också nämnas. Till huvudförhandling i fastighetsbildningsmål kan enligt FBL företrädare för eller tjänsteman vid myndighet vars verksamhet berörs av målet — t.ex. överlantmätaren när han inte företräder partsintresse — kallas för att lämna upplysningar. För samma ändamål kan också förrättningslantmätaren kallas. Enligt FBL får fastighetsdomstolen avgöra fastighetsbildningsmål utan huvudförhandling bl.a. om huvudförhandling kan antas sakna betydelse för prövningen samt sakägare eller företrädare för allmänt intresse inte begärt sådan förhandling. - I expropriationsmål har fastighetsdomstolen tillagts en viktig processledande uppgift i fråga om vilken utredning som bör föras in i målet. Domstolen skall sålunda under förberedelsen verka för att utredningen får den inriktning och omfattning som är lämplig med hänsyn till målets beskaffenhet. Därvid skall domstolen såvitt möjligt se till att onödig utredning inte förebringas i målet. Om det inte är uppenbart obehövligt skall domstolen så snart det kan ske meddela särskilt beslut (utredningsbeslut) om vilken utredning som bör förebringas. I expropriationsmål skall undersökning på platsen vara regel. I ExL föreskrivs sålunda att undersökning enligt 9 § FDL skall verkställas om det inte måste antas att sådan undersökning saknar betydelse. I expropriationskungörelsen (1972:727, ändrad 1973:591) föreskrivs vidare att teknisk ledamot skall närvara vid muntlig förberedelse i expropriationsmål om fastighetsdomstolen finner att det behövs.

I korthet skall här också beröras underrättsorganisationen i vattenmål. Den särskilda vattendomstolsorganisationen avskaffades den 1 januari 1972 (prop. 1971:106, JuU 1971:13, rskr 1971:204). Vattenmål handläggs f.n. av vattendomstol, som är tingsrätt i särskild sammansättning. Rätten består i denna typ av mål som regel av fyra ledamöter, nämligen en ordförande som är lagfaren domare i tingsrätten, en teknisk ledamot som skall ha teknisk utbildning och erfarenhet av vattenfrågors behandling, samt två nämndemän. Ordföranden kan bestämma att ytterligare en teknisk ledamot skall ingå i domstolen. Teknisk ledamot i vattendomstol benämns, liksom teknisk ledamot i fastighetsdomstol, fastighetsråd. Sex tingsrätter är vattendomstolar.

2.2 Överprövning av fastighetsmål

Mål från fastighetsdomstol fullföljs till hovrätt. Vissa inskränkningar i fullföljdsrätten föreligger dock beträffande hyres- och arrendemål, t.ex. beträffande frågor om fastställande av arrende- och hyresvillkor vid förlängning av avtal. Fullföljdsrätten är också begränsad i fråga om fastställande av arrende vid förlängning av fiskearrende enligt lagen (1957:390) om fiskearrenden och i fråga om fastställande av hyresvillkor och meddelande av vissa tillstånd enligt bostadsrättslagen (1971:479). Talan får inte heller föras mot fastighetsdomstols beslut vid besvär över arrende- eller hyresnämnds avvisnings- eller avskrivningsbeslut samt mot beslut om vissa ersättningar.

Mål som fullföljs från fastighetsdomstol handläggs av hovrätten i den sammansättning som gäller för mål i allmänhet. Hovrätts sammansättning i allmänhet regleras i 2 kap. 4 § RB och arbetsordningen (1947:960) för rikets hovrätter (omtryckt 1972:389, ändrad senast 1974:471). Reglerna innebär i huvudsak följande. Hovrätt är domför med fyra lagfarna ledamöter. Högst fem sådana får deltaga. Varje mål tilldelas en av ledamöterna, som leder beredandet av målet och därvid ensam får fatta vissa beslut om förberedande åtgärder. De särskilda reglerna i vattenlagen om hovrätts sammansättning i vattenmål (Svea hovrätt i egenskap av vattenöverdomstol) behandlas i avsnitt 2.3.1.

I princip avgörs väjdade mål efter huvudförhandling, medan besvärsmål avgörs efter föredragning. Som besvärsmål räknas bl.a. fastighetsbildningsmål. Enligt 17 kap. 1 § FBL förs sålunda talan i fastighetsbildningsmål genom besvär.

Regler om huvudförhandling i väjdade tvistemål i allmänhet finns i 50 kap. RB. Där anges bl.a. vissa undantag från kravet på huvudförhandling. Sådan förhandling är inte nödvändig om vadetalan medgett eller hovrätten finner uppenbart, att vadetalan är ogrundad. Rör målet endast pengar eller sådant som kan skattas i pengar och uppgår värdet av det varom talan fullföljts uppenbarligen inte till det vid tidpunkten för underrettens dom gällande basbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring, får målet avgöras utan huvudförhandling, om inte båda parterna begärt sådan förhandling. I dispositivt mål och i mål i vilket endast är fråga om rättstillämpningen får på båda parternas begäran målet avgöras utan huvudförhandling, om hovrätten finner uppenbart att sådan inte behövs. Vidare är huvudförhandling inte erforderlig för prövning som inte avser själva saken.

Även om det inte följer av RB:s bestämmelser, får enligt 5 kap. 29 § ExL hovrätten avgöra expropriationsmål utan huvudförhandling, om sådan kan antas sakna betydelse och part inte begär huvudförhandling. Bestämelsen kan främst bli av betydelse för sådana expropriationsmål som grundas på tekniska utredningar och annat skriftligt material och som därför är mindre lämpade för muntlig framställning (prop. 1972:109 s. 258).

Handläggningen av fastighetsbildningsmålen i hovrätten sker genom ett

skriftligt förfarande i överensstämmelse med reglerna om besvärsmål i 52 kap. RB. Viss anpassning har dock gjorts till vad som gäller beträffande rättegången vid fastighetsdomstol. De särbestämmelser som avses framgår av 17 kap. 3 § FBL. Särskild förhandling kan sålunda äga rum om det behövs för att komplettera utredningen. Bevis genom syn på stället får tas upp i hovrätten endast om synnerliga skäl föreligger.

Möjligheterna att i hovrätt åberopa nya omständigheter eller bevis är begränsade. Part får till stöd för sin talan åberopa omständigheter eller bevis, som inte förebragts tidigare, endast om han gör sannolikt, att han haft giltig utsäkt för sin underlåtenhet att åberopa omständigheten eller beviset vid underrätten eller om det av annan särskild anledning bör tillåtas att omständigheten eller beviset åberopas. Före den 1 juli 1971 gällde i detta hänseende något liberalare regler. Dessa är fortfarande tillämpliga i mål som vid nämnda tidpunkt redan var anhängiga vid underrätten.

Företas muntlig förhandling i fastighetsbildningsmål i hovrätt skall sakägare kallas till förhandlingen om hans närvaro inte uppenbarligen är utan betydelse för hans rätt eller eljest för målets avgörande. Har talan fullföljts av företrädare för allmänt intresse kallas även sådana klagande till förhandlingen. Också länsstyrelsen eller i vissa fall byggnadsnämnden skall kallas när sakägares besvär rör allmänt intresse. Utöver nu angivna kallelsekyldighet har hovrätten möjlighet att till muntlig förhandling kalla företrädare för eller tjänsteman vid myndighet vars verksamhet berörs i målet att tillhandagå med upplysningar. Även förrättningslantmätaren kan kallas för att stå till tjänst med upplysningar. Någon möjlighet att genom lantmätarens närvaro tillföra domstolen sakkunskap i lantmäteritekniska frågor medger dock inte lagen. Lantmätarens uppgift vid förhandlingen är inskränkt till att lämna upplysningar om faktiska förhållanden som kommit fram vid förrättningshandläggningen.

Mot hovrätts avgörande får talan fullföljas till högsta domstolen (HD) enligt de allmänna reglerna i RB. Som förutsättning för prövning i HD gäller således att HD meddelat tillstånd därtill. Enligt 54 kap. 10 § 1 RB får prövningstillstånd meddelas om det är av vikt för ledning av rättstillämpningen. Bestämmelsen tar sikte uteslutande på sådana fall då målet med hänsyn till det allmänna intresset av omfattande och vägledande prejudikatbildning bör prövas av HD. Vid sidan av prejudikatfallen kan prövningstillstånd enligt 54 kap. 10 § 2 meddelas när det finns synnerliga skäl, t.ex. att resning skulle kunna beviljas om domen vunnit laga kraft eller att domen skulle kunna undanröjas på grund av domvilla eller att målets utgång i hovrätten uppenbart berott på grovt förbiseende eller grovt misstag.

2.3 Tekniska ledamöter i överinstans i vissa andra mål

2.3.1 Vattenmål

Andra instans i vattenmål är vattenöverdomstolen, som utgörs av två avdelningar av Svea hovrätt i särskild sammansättning. Enligt bestämmelser i vattenlagen (1918:523, VL) är vattenöverdomstolen domför med fyra ledamöter, av vilka minst tre är lagfarna. Fler än fem ledamöter får inte delta. Det finns inga uttryckliga regler om i vilken utsträckning tekniker skall medverka eller när två tekniker kan ingå i domstolen, utan det har överlåtits åt domstolen själv att besluta om sammansättningen i varje särskilt fall på grundval av de riktlinjer som dragits upp i lagens motiv. Teknisk ledamot skall vara sakkunnig och erfaren i vattenfrågor tekniska behandling och benämns vattenrättsråd. Gemensamt för avdelningarna finns två vattenrättsråd, varav den ene har vattenbyggnadsteknisk sakkunskap och den andre agrikulturteknisk. Sådan var också den första organisationen efter 1955 års reform (prop. 1955:127, 3LU 1955:16, rskr 1955:210) men under en mellanperiod, när måttillströmningen till vattenöverdomstolen var särskilt stor, fanns det en vattenbyggnadsteknisk och två agrikulturtekniska ingenjörer.

Vattenrättsråd skall inte delta i tilldelningen av mål eller av remisser. Han skall vidare inte tjänstgöra som ordförande på avdelning.

I den praktiska verksamheten tillämpas numera den ordningen att målen så snart de har lottats på rotlar också fördelas mellan de båda vattenrättsråden. Dessa kan därigenom från början följa och ansvara för sina bestämda mål. De deltar ofta i måls förberedande till föredragning genom att tillhandagå referenten med råd och upplysningar, klarläggande av tekniska problem osv. Någon skarp gräns mellan vattenrättsrådets kompetensområden upprätthålls inte. Utpräglat vattenbyggnadstekniska frågor anförtros dock åt den vattenbyggnadstekniska ingenjören liksom torrläggnings- och markvärderingsfrågor åt den agrikulturtekniska ingenjören. Bara i undantagsfall deltar båda vattenrättsråden i måls avgörande. Förekommer sålunda mål som berör bådaskompetensområde eller där den tekniska frågan är särskilt komplicerad eller svårbedömd deltar båda vattenrättsråden. Ibland framlägger teknikerna sin uppfattning i skriftliga promemorior som fogas till akten. Särskilt har detta kommit att gälla frågor om tillåtlighetsberäkning vid vattenkraftutbyggnad och om ersättning för vattenkraft. Undersökningar på platsen förekommer i viss utsträckning. Ibland deltar därvid också den lagfarne ledamot som fått sig målet tilldelat.

2.3.2 Patentmål

Enligt patentlagen (1967:837) är Stockholms tingsrätt exklusivt forum i patentmål i första instans. Rätten skall bestå av sex ledamöter, av vilka tre är lagfarna och tre tekniskt sakkunniga. Fullföljs målet och har tekniska ledamöter deltagit i tingsrättens avgörande, är hovrätten (Svea hovrätt) domför med fyra lagfarna och två tekniskt sakkunniga ledamöter. Högst

fem lagfarna och tre tekniska ledamöter får sitta i hovrätten. De tekniska ledamöterna tillkallas för varje särskilt fall ur en på förhand bestämd krets. Kungl. Maj:t eller den myndighet Kungl. Maj:t bestämmer utser för en tid av tre år i sänder minst 25 personer att tjänstgöra i tingsrätten och hovrätten. För varje särskilt mål utser rättens ordförande dem som skall tjänstgöra, med hänsyn till den önskvärda tekniska sakkunskapen och övriga förhållanden i målet.

Enligt av utredningsmannen inhämtad upplysning från ordföranden på den hovrättsavdelning som handlägger patentmål är erfarenheterna av de tekniska ledamöternas medverkan enbart positiva. De anses vara ett nödvändigt komplement till domstolen. Vissa praktiska svårigheter föreligger dock, särskilt i samband med teknikernas kallande till tjänstgöring i domstolen. De är personer med höga kvalifikationer inom sina yrken och därmed strängt upptagna. Ofta löses dessa problem genom att hovrätten anpassar sina tider efter teknikerna. Svårigheterna begränsas dock genom att flera tekniker finns att tillgå inom samma ämnesområde. Vidare är antalet patentmål som går till huvudförhandling litet. De tekniskt sakkunniga ledamöterna deltar ej vid målens förberedande till förhandling. Det vanliga förfarandet vid bestämmande av dom i mål av inte alltför komplicerad teknisk natur är att rätten vid överläggningen också diskuterar domsskrivningen, varefter utkast till dom utarbetas av en av rättens lagfarna ledamöter. Vid en följande fortsatt överläggning i teknikernas närvaro beslutas domen. I tekniskt mera svåra mål anses det dock nödvändigt att domen utarbetas i närvaro av tekniker.

2.3.3 Särskilda ledamöter i kammarrätt

Kammarrätt är besvärsinstans i mål som avgjorts av förvaltningsdomstol på länsplanet samt i mål som prövats av förvaltningsmyndighet i vissa fall. Regler om kammarrätts sammansättning och domförhet finns i lagen (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar och i kammarrättsinstruktionen (1971:1074). I kammarrätt finns kammarrättspresident, en eller flera kammarrättslagmän samt kammarrättsråd. De skall vara lagfarna. Liksom hovrätt är kammarrätt delad i avdelningar. Avdelning består av presidenten eller en lagman som ordförande samt av minst två kammarrättsråd, av vilka en är vice ordförande. Kammarrätten är domför med tre ledamöter. Fler än fyra får inte samtidigt sitta i rätten.

Beträffande mål om fastighetstaxering finns särskilda bestämmelser i taxeringsförordningen (1956:623). Vid handläggning av sådant mål skall delta tre av kammarrättens ledamöter samt två särskilda ledamöter, som skall vara i praktiska värv förfarna personer med god kännedom om fastighetsförhållandena i allmänhet. Om tre av kammarrättens ledamöter är ense om slutet, kan dock målet avgöras utan hinder av en särskild ledamots utevaro. Det skall finnas en krets av särskilda ledamöter med

sakkunskap i fråga om fastighetsvärdering. Minst nio och högst tjugo sådana ledamöter skall förordnas av Kungl. Maj:t för högst fem år i sänder för varje kammarrätt. Av dessa skall minst tre ha sakkunskap beträffande värdering av skogsmark och växande skog, minst två beträffande värdering av vattenfallsfastighet, minst två beträffande värdering av jordbruksfastighet i övrigt och minst två beträffande värdering av annan fastighet i övrigt.

Lagmannen beslutar efter samråd med vice ordföranden om inkallande av de särskilda ledamöterna. I vissa fall skall särskilda ledamöter inte delta i handläggningen, t.ex. när målet rör rättsfrågor som ej kräver teknisk sakkunskap.

Fastighetstaxeringsmål avseende 1970 års allmänna fastighetstaxering handläggs i andra instans av en särskild avdelning vid kammarrätten i Stockholm. Vid avdelningen tjänstgör en lagman, tre kammarrättsråd, varav en är vice ordförande, och sex kammarrättsassessorer. Antalet sakkunniga är f.n. 19. Av dessa tjänstgör tre vid handläggning av mål rörande skogsfastighet, tre angående vattenfallsfastighet, fem angående jordbruksfastighet och åtta angående annan fastighet. Med hänsyn till att de sakkunniga oftast är framstående inom sina ordinarie yrken och ofta upptagna måste planeringen av målens föredragning ske i mycket god tid. Enligt inhämtade uppgifter måste de sakkunniga kallas till tjänstgöring minst två à tre veckor i förväg. Genom att flera sakkunniga finns inom samma målkategori kan dock arbetet planeras utan alltför stora svårigheter. Den särskilde ledamoten deltar vid såväl bestämmande av domslut som formulering av domskäl. Vanligtvis sker detta i direkt anslutning till föredragningen. Med hänsyn till bl.a. de ersättningsbestämmelser som gäller för de särskilda ledamöterna kan bara i undantagsfall beredandet av viss fråga överlämnas till dem.

2.4 Pågående utredningsarbete

2.4.1 Hovrätterna och domarutbildningen

1972 års domarutredning utreder f.n. frågan om hovrätternas organisation, domarutbildningen och domarkarriären. Utredningen beräknas slutföra sitt arbete under år 1974.

2.4.2 Vattenrättskipningen

Vattenlagsutredningen utreder bl.a. frågan om domstolar i vattenmål. Mellan framför allt miljöskyddsmål och vissa typer av vattenmål finns nära anknytning. Utredningens arbete, som skall resultera i ett förslag till ny vattenlag, kan inte beräknas vara slutfört förrän tidigast under år 1976.

2.4.3 Hyresprocess

Hyresprocesskommittén, som tillsattes år 1973 för att utreda frågan om överprövningen av hyresnämndernas avgöranden, har i betänkandet (Ds Ju 1974:3) 'Bostadsdomstolen, överinstans till hyresnämnd' föreslagit att de tvister som enligt nuvarande ordning förs från hyresnämnd till allmän domstol skall överprövas av en ny myndighet, bostadsdomstolen. Förslaget, som enligt kommittén bör genomföras den 1 januari 1975, innebär att vissa måltyper försvinner från fastighetsdomstol och hovrätt. Förslaget bereds f.n. i justitiedepartementet med sikte på att proposition skall kunna läggas fram i år till riksdagens höstsession.

3 Utredningsmannens förslag

3.1 Frågan om teknisk ledamot i hovrätt

3.1.1 Grundläggande synpunkter

Inledningsvis diskuterar utredningsmannen om det finns anledning att nu pröva frågan om att förstärka hovrätternas sammansättning med teknisk sakkunskap i mål som fullföljts från fastighetsdomstol. Utredningsmannen anser att frågan, som inte avgjordes genom fastighetsdomstolsreformen, numera får anses ha kommit i ett sådant läge att ett ställningstagande är motiverat. Främst pekas på erfarenheterna av fastighetsdomstolsreformen samt de tekniska frågornas ökade vikt och överlantmätarens ändrade ställning enligt FBL.

Utredningsmannen framhåller att erfarenheterna av fastighetsdomstolsreformen bedöms entydigt positivt av ledamöter i fastighetsdomstolar och av myndigheter och sammanslutningar utanför domstolsväsendet, som utredningsmannen haft överläggningar med. Inordnandet av teknisk sakkunskap i fastighetsdomstolarna har sålunda inneburit en förstärkning. Vid överläggningar som utredningsmannen haft med de hovrättsledamöter som handlägger fastighetsmål har man i tre av hovrätterna ställt sig genomgående positiv till tanken på tekniska ledamöter i hovrätt. I övriga hovrätter har meningarna varit delade. De ledamöter som har en negativ inställning till frågan menar dock inte att hovrätterna inte skulle ha behov av teknisk sakkunskap i fastighetsmålen. Tvärtom understryker de att det tekniska inslaget i dessa mål — särskilt i expropriationsmålen — är betydande.

För att söka mäta det tekniska inslaget i fastighetsmål i hovrätterna redovisar utredningsmannen i betänkandet (s. 55) visst statistiskt material som visar i vilken utsträckning tekniker uppträder på partssidan eller hörs

som sakkunniga eller som vittnen. Materialet bekräftar enligt utredningsmannen den allmänna erfarenheten att det tekniska inslaget i fastighetsmålen är stort även vid handläggningen i andra instans. Särskilt gäller detta expropriationsmålen. Också i miljöskyddsmålen, som dock ännu är ganska fåtaliga, är det tekniska inslaget framträdande. I fråga om fastighetsbildningsmålen visar statistiken visserligen att endast ett mindre antal tekniska biträden och sakkunniga vittnen uppträder i hovrätt. Emellertid är statistiken enligt utredningsmannens mening knappast rättvisande på denna punkt. Också i fastighetsbildningsmålen är det tekniska inslaget erfarenhetsmässigt stort. I denna måltyp kan dessutom förekomma både frågor om fastighetsteknik och frågor om fastighetsvärdering. Det är också vanligt i alla typer av fastighetsmål att nytt utredningsmaterial i den tekniska delen ges in i hovrätten. Med hänsyn till de skärpta regler som nu gäller i fråga om återopande av nytt material i hovrätt torde man emellertid ha att räkna med en ändring härvidlag. Även de nya bestämmelserna i ExL om utredningsbeslut kan antas komma att verka i samma riktning.

Utredningsmannen framhåller att hovrätten numera inte på samma sätt som tidigare kan tillgodogöra sig överlantmätarens fackkunskaper. Genom den starkare betoningen av allmänna intressen i fastighetsbildningsmål har FBL medfört att överlantmätaren oftare företräder partsintresse i målen. Men även i andra fall är hans ställning förändrad. Hovrätten kan visserligen kalla honom till muntlig förhandling i målen men bara för att lämna upplysningar.

FBL har vidare medfört vissa nya aspekter på teknikerfrågan i fastighetsbildningsmålen, påpekar utredningsmannen. FBL är i väsentliga delar uppbyggd som en ramlagstiftning med tämligen allmänt hållna grundläggande regler som förutsätts skola fyllas ut med gällande plan- och markpolitiska grundsatsar och bedömningar. Särskilt gäller detta de allmänna fastighetsbildningsvillkoren i 3 kap. Lagstiftningens konstruktion medför att domstolarna får en större rättsskapande funktion än tidigare. Det blir också nödvändigt för dem att fortlöpande följa utvecklingen på det plan- och markpolitiska området. En uppgift av denna art ligger väl till för tekniker som genom skolning och erfarenhet är inriktade på sådana frågor.

I fråga om behovet att förstärka hovrätterna med teknisk sakkunskap gör utredningsmannen i huvudsak följande överväganden.

Med hänsyn till omfattningen av tekniskt betonade frågor också i hovrätt och till den växande betydelsen av dessa är det enligt utredningsmannens mening nödvändigt att hovrätterna är minst lika väl rustade beträffande teknisk sakkunskap som fastighetsdomstolarna. En i alla avseenden kvalificerad sammansättning i hovrätterna måste vara ägnad att ge ökad auktoritet åt avgörandena. 1971 års reform beträffande fullföljd av talan till HD har dessutom medfört att hovrätterna kommer att döma som sista instans i avsevärt större utsträckning än tidigare. Eftersom det i

huvudsak bara är prejudikatfrågor o.d. som numera tas upp av HD torde man kunna räkna med att hovrätterna praktiskt taget alltid har sista ordet i sådana, särskilt i fastighetsbildningsmål vanliga frågor som gäller lämplighets- och skälighetsavvägningar samt i värderingsfrågor.

Det ligger nära till hands att dra paralleller med handläggningen av vattenmål och patentmål i hovrätt. Erfarenheterna av tekniska ledamöters medverkan i dessa mål är odelat positiva. Visserligen skall inte bortses från att både i vattenmål och framför allt i patentmål inslaget av speciella tekniska problem är stort. Speciella tekniska frågor förekommer emellertid även i fastighetsmål. Och i vattenmål är det vanligt med värderings- och ersättningsfrågor av samma typ som i fastighetsmålen. Medverkan av teknisk ledamot i vattenöverdomstolen även i dessa fall anses vara av stort värde.

Erfarenheterna från domstolar med tekniska ledamöter visar också att medverkan av tekniker kan utgöra en stimulans för juristledamöterna och öka deras intresse och förståelse för tekniska frågor. Det har t.o.m. gjorts gällande att det ibland under förberedelsearbetet på ett mål kan inträffa att tekniska problem som är involverade i någon fråga går domstolen förbi därför att den saknar den kunskap och erfarenhet som krävs för att observera och rätt värdera problemen.

Det måste vidare antas att förutsättningarna för en effektiv processledning från domstolens sida ökar om domstolen förfogar över egen sakkunskap också i tekniskt betonade frågor. Även förutsättningarna för att åstadkomma en enhetlig praxis i sådana frågor ökar. Detta måste i sin tur vara ägnat att stärka allmänhetens förtroende för hovrätternas avgöranden i förevarande typ av mål. Även i detta avseende kan erfarenheterna från vattenrättskipningen återopas. Genom medverkan av tekniker bör man dessutom kunna göra vissa arbetsekonomiska vinster. En hel del uppgifter i samband med måls förberedande och handläggning i övrigt torde sålunda med fördel kunna anförtros åt den tekniske ledamoten. Bl.a. bör man i viss utsträckning kunna undvika syneresor genom att teknisk ledamot företar undersökning på platsen.

Eftersom starka skäl sålunda talar för att teknisk ledamot bör delta i fastighetsmålens handläggning i hovrätt förordar utredningsmannen att denna ordning införs.

Det anförda har enligt utredningsmannen i första hand tillämpning på fastighetsbildnings-, expropriations- och miljöskyddsmål. När det gäller hyres- och arrendemålen däremot är behovet av medverkan av teknisk sakkunskap i domstolen inte alls lika framträdande. Beträffande fastighetsdomstolarna har detta kommit till direkt uttryck i domförhållningarna i FDL. Rätten består i denna typ av mål normalt av två juristdomare och tre nämndemän. Möjlighet finns dock att vid behov låta en teknisk ledamot ingå i domstolen i stället för en av nämndemännen. Vad man därvid tänkt på är t.ex. hyrestvister angående affärslokaler, mål om tvångsförvaltning

av bostadsfastighet och s.k. bruksvärdesmål. Det är emellertid att märka att dessa måltyper endast i begränsad utsträckning kan fullföljas till hovrätt. Med hänsyn till vad som anförs i direktiven för hyresprocesskommittén är det vidare möjligt att de allmänna domstolarnas befattning med hyresfrågor kommer att minska.

3.1.2 Den tekniske ledamotens ställning

Utredningsmannen framhåller att det under utredningsarbetet har framkommit två olika synsätt på frågan vilken ställning en teknisk ledamot i hovrätt bör ha. Det ena alternativet är att se teknikern som en i domstolen ingående expert på vissa typer av frågor. Hans funktion skulle närmast vara att tillhandagå domstolen med sådan sakkunskap som domstolen eljest skulle skaffa sig genom att förordna särskild sakkunnig enligt RB:s regler. Ett konsekvent fullföljande av denna linje skulle vara att domstolen efter bedömning från fall till fall tillkallar tekniker som har den sakkunskap som lämpar sig för den aktuella frågan. Domstolen kan härigenom få tillgång till den expertis som är adekvat i varje särskilt fall. Det andra alternativet är att teknikern har ställning av en med de lagfarna ledamöterna helt jämställd ledamot som deltar i målet i dess helhet och bedömer materialet utifrån sin särskilda utbildning, kunskap och erfarenhet. Hans uppgift blir närmast att tillföra domstolen en mera allroundbetonad fackkunskap och erfarenhet inom de ämnesområden som de aktuella måltyperna rör.

En väsentlig utgångspunkt vid valet mellan dessa två alternativ är, framhåller utredningsmannen, att det ofta inte är möjligt att skilja ut renodlat tekniska frågor i den typ av mål som det här gäller. Rättsliga och tekniska problem är vanligen inflätade i varandra. Av intresse är vidare hur man löst frågan om teknikerns ställning i fastighetsdomstol och vattendomstol. I fastighetsdomstol och i vattendomstol deltar den tekniske ledamoten i princip i samtliga mål. Hans medverkan är inte heller begränsad till särskilda frågor, utan han deltar som meddomare i hela målet, låt vara att hans huvudsakliga insats givetvis faller på frågor av teknisk-ekonomisk natur. Samma sak gäller beträffande teknisk ledamot i vattenöverdomstolen. Den ordning som gäller i de nu angivna fallen har visat sig vara smidig och funktionsduglig, vilket är omvittnat från flera håll inom och utom domstolsväsendet.

Utredningsmannen erinrar om att förslag vid skilda tillfällen framförts om att tillföra vattendomstolarna specialister av olika slag, t.ex. sakkunskap inom biologi och ekologi eller i fråga om fiske och naturskydd. Sådana propåer har emellertid alltid avvisats med motiveringen i huvudsak att till tekniska ledamöter i vattendomstol bör utses personer som besitter en allmän för vattendomstolarnas behov lämpad teknisk sakkunskap medan erforderliga experter får tillkallas utifrån och inta ställning av sakkunniga.

Enligt utredningsmannens mening talar övervägande skäl för det alternativet att domstolen genom teknikern skall tillföras en fond av allmän teknisk-ekonomisk kunskap och erfarenhet som är lämpad för ifrågavarande måltyper. Den tekniske ledamoten bör alltså ha ställning av meddomare som i samarbete med de lagfarna ledamöterna medverkar i bedömning av materialet i målet utifrån den fackkunskap och erfarenhet som han besitter. I den mån hovrätten behöver särskild sakkunskap i någon fråga bör detta behov liksom hittills tillgodoses genom att sakkunniga tillkallas enligt RB:s regler.

Även med denna lösning kan man enligt utredningsmannen tänka sig antingen att teknikern i princip alltid deltar i målens handläggning eller att han deltar bara i de mål där hovrätten finner hans medverkan påkallad. För den förra lösningen kan åberopas i huvudsak samma skäl som talar för att ge teknikern ställning som meddomare. Vidare vinner man med denna lösning större fasthet och enhetlighet i handlägningsformerna. Man får också överensstämmelse med den ordning som gäller i fastighetsdomstolarna och inom vattenrättskipningen.

Utredningsmannen förordar att den tekniske ledamoten i princip alltid skall delta i fastighetsmålens handläggning i hovrätt. Ibland förekommer emellertid även i dessa måltyper att talan fullföljs enbart i frågor av juridisk natur, t.ex. när talan avser rättegångsfrågor. I sådana fall — när det framstår som uppenbart att teknisk sakkunskap är överflödig — bör hovrätten kunna avgöra målet med enbart lagfarna ledamöter. Hyres- och arrendemålen är också sällan av den art att teknisk sakkunskap är påkallad vid bedömandet. Teknikerns deltagande i hovrättsprocessen bör därför inte utformas som en ovillkorlig regel. Å andra sidan bör möjlighet finnas att i undantagsfall, när målet innehåller ovanligt många eller särskilt komplicerade tekniska problem, låta två tekniker medverka. Motsvarande ordning gäller i vattenöverdomstolen.

Nära samband med frågan om den tekniske ledamotens ställning har spörsmålet om det bör inrättas fasta tjänster för tekniker eller om det tekniska inslaget bör tillföras domstolen utifrån. Här ser utredningsmannen tre olika vägar att välja mellan.

1. Ledamöter ur en bestämd krets

Detta system motsvarar det som förut gällde beträffande expropriationsdomstolarna. En parallell finns i handläggningen av patentmål.

Systemet förutsätter enligt utredningsmannen att den tekniske ledamoten hämtas ur en krets av personer som är yrkesverksamma på områden där frågor av den art som förekommer i fastighetsmål är dominerande. Man når den fördelen att domstolen lättare kan hålla sig à jour med den tekniska utvecklingen. Denna lösning ger vidare möjlighet till större differentiering av den tekniska sakkunskapen och är därför att föredra om man väljer det tidigare angivna alternativet att vid behov

tillföra domstolen teknisk sakkunskap i särskilda frågor. Vid alternativet att teknisk ledamot i princip alltid skall delta som meddomare har systemet med en kader av tekniker bestämda nackdelar. En tekniker som inte regelbundet deltar i målens handläggning får inte den förtrogenhet med och erfarenhet av domstolsarbete som behövs för att hans insats skall kunna utnyttjas till fullo. Ett nära samarbete mellan lagfarna och tekniska ledamöter måste bli svårare att åstadkomma med denna lösning. Eftersom det måste förutsättas att den personkrets, varur teknikern skall hämtas, på sitt ordinarie arbetsfält har nära beröring med frågor som faller inom fastighetsmålens område kan det lätt uppkomma jävs- och objektivitetsproblem i hans ställning som domstolsledamot. Man måste också räkna med praktiska svårigheter att i den omfattning och på de tider, som domstolen önskar, förfoga över tekniker som är bundna i annan yrkesverksamhet. Det förhållandet att man t.ex. i patentmålen synes kunna bemästra sådana problem säger inte så mycket, eftersom dessa mål är så få.

2. Anlitande av fastighetsdomstolarnas tekniker

Utredningsmannen framhåller att detta alternativ kan ha vissa arbetsmässiga fördelar, eftersom det bidrar till en jämn sysselsättning för fastighetsdomstolarnas tekniker, men påpekar samtidigt att arbetsläget i fastighetsdomstolarna f.n. inte synes vara sådant att det föreligger någon överkapacitet på teknikersidan.

Jämfört med alternativ 1 har denna lösning den fördelen att överrätten skulle få tillgång till tekniker som är väl förtrogna med domstolsarbete och har vana att samarbeta med lagfarna ledamöter. Systemet har emellertid påtagliga nackdelar. En ordning av detta slag skulle innebära något principiellt nytt inom domstolsväsendet. Det förekommer inte att med en domartjänst är förenad skyldighet att dessutom vara ledamot i högre rätt. Ett sådant system kan i allmänhetens ögon lätt uppfattas som om gränsen mellan instanserna suddas ut. Mot systemet talar dessutom praktiska skäl av samma slag som anförts vid alternativ 1.

3. Fasta teknikertjänster

En ordning med fasta teknikertjänster ger enligt utredningsmannen bättre förutsättningar än de två andra alternativen för ett nära samarbete mellan domstolens ledamöter och för utvecklande av smidiga arbetsrutiner. Detta alternativ skapar också helt andra möjligheter för den tekniske ledamoten att växa in i domstolsarbetet och att bli förtrogen med förhållandena inom domsområdet. Vidare undviker man de jävsfrågor och praktiska svårigheter som är förknippade med alternativ 1 och 2.

Visserligen låter det sig sägas att en tekniker som helt ägnar sig åt domstolsarbete lättare avskärmas från den tekniska utvecklingen än den som i sin dagliga gärning ägnar sig åt mera konstruktiv teknisk verksamhet.

Fastighetsdomstolarna har ännu fungerat för kort tid för att man skall kunna bedöma om påstående av denna art har något fog för sig. Däremot talar erfarenheten från vattenrättskipningen för att det inte finns någon grund för sådana farhågor. För att underlätta för domstolstekniker att hålla sig à jour med utvecklingen inom deras fackområden kan man driva en frikostig efterutbildnings- och informationsverksamhet.

Med den tekniske ledamotens ställning såsom meddomare som i princip deltar i alla mål låter sig den ordningen bäst förenas att man inrättar fasta tjänster för ändamålet. Utredningsmannen förordar därför alternativ 3.

3.1.3 Kompetenskrav

Den tekniske ledamoten skall enligt utredningsmannens mening tillföra domstolen en allmän teknisk-ekonomisk fackkunskap och erfarenhet inom de ämnesområden som fastighetsmålen omfattar. För att belysa de krav som bör ställas på hans kompetens redogör utredningsmannen för vilka slag av tekniskt betonade frågor som förekommer i fastighetsmål i hovrätt.

Beträffande fastighetsbildningsmålen nämns som exempel frågor om sammanställning och tolkning av lantmäteriakter och kartmaterial, frågor om fastighetsindelning, förefintligheten eller sträckningen av gränser, vägar o.d. samt omfattningen av samfällda fisken. Det kan vidare vara fråga om att tolka och tillämpa planföreskrifter, att företa lämplighetsavvägningar mellan olika av plan- och fastighetsbildningsfrågor berörda intressen osv. De nu berörda typerna av frågor är sådana som faller inom lantmätarnas fackområde. Till samma kategori kan också räknas frågor — ofta av höggradigt teknisk natur — som är vanliga i mål om enskilda vägar och andra gemensamma anläggningar, t.ex. anslutningsvillkor, utförandet av anläggningen eller fördelningen av andelstal. I fastighetsbildningsmålen förekommer också en annan typ av frågor, som för övrigt genom FBL fått större betydelse än tidigare, nämligen sådana som avser värdering, gradering och bestämmande av ersättningar. Det kan gälla värdering av jordbruks- eller skogsfastigheter eller av tätbebyggelse, företagsskador, grusförekomster o.d. Frågor av denna typ är också det dominerande inslaget i expropriationsmål. De kan också förekomma i mål om inlösen eller ersättning enligt miljöskyddslagen. I miljöskyddsmålen är dessutom mera speciellt tekniska frågor vanliga, t.ex. angående avloppsförhållanden, luftföroreningar, buller och sprängningsskador.

I ett och samma mål kan ofta förekomma både frågor som förutsätter kunskap i fastighetsbildning och vad därmed sammanhänger och frågor av värderingsteknisk art.

Utredningsmannen framhåller att i fråga om tjänsterna för teknisk ledamot i fastighetsdomstol, där samma typer av tekniskt betonade frågor kan förekomma som i hovrätt, som kompetensområde har angetts antingen erfarenhet av fastighetsbildning eller erfarenhet av fastighetsvärdering.

Det förekommer emellertid i några fall krav på erfarenhet inom båda dessa ämnesområden. De tjänster som förutsätter sådan kombinerad kompetens har genomgående besatts med överlantmätare. Någon svårighet att få kvalificerad rekrytering till tjänsterna som teknisk ledamot i fastighetsdomstol tycks inte ha förelegat. På grund av det förhållandevis ringa målantalet i hovrätt kan det där bli fråga om endast ett fåtal tjänster. Det råder ännu också viss osäkerhet om den framtida tillströmningen av fastighetsmål till hovrätterna. För att de tekniska ledamöterna skall kunna utnyttjas på rationellaste sätt anser utredningsmannen att det — i varje fall beträffande den första uppsättningen — bör krävas dubbel kompetens, dvs. erfarenhet av såväl fastighetsbildning som fastighetsvärdering.

3.1.4 Antalet tekniska ledamöter

För beräkning av det antal tekniska ledamöter som behöver tillföras hovrättsorganisationen tillmäter utredningsmannen betydelse främst åt måltillströmningen och målens svårighetsgrad från teknisk synpunkt.

På grundval av statistiskt material konstaterar utredningsmannen att till hovrätt fullföljts under åren 1963-1972 i genomsnitt 120 fastighetsbildningsmål och 80 expropriationsmål om året, vartill kan läggas några få miljöskyddsmål, och under första kvartalet 1973 sammanlagt 57 fastighetsbildningsmål, expropriationsmål och miljöskyddsmål i hela riket. Av de fastighetsbildningsmål som fullföljts under år 1972 och första kvartalet 1973 har bara ett fåtal i första instans handlagts enligt FBL. Det är alltså fortfarande fastighetsbildningsmål av äldre typ som dominerar.

Den framtida tillströmningen av fastighetsmål till hovrätterna är vansklig att förutsäga. Man kan ännu inte säkert överblicka verkningarna av de genomgripande reformerna inom fastighetsbildnings- och expropriationslagstiftningen och i fråga om domstolsorganisationen i första instans. Hållpunkter för bedömningen har utredningsmannen tagit i antalet lantmåteriförrättningar före och efter den 1 januari 1972 samt målsituationen i fastighetsdomstolarna, enkätsvar från överlantmätarna och ett försök till prognos som gjorts vid utredningsmannens överläggningar med vissa myndigheter och organisationer.

Utredningsmannen bedömer på grundval av det nyss angivna materialet att det i fråga om *fastighetsbildningsmål* finns fog för uppfattningen att såväl förrättningsverksamheten som målutvecklingen vid fastighetsdomstolarna i varje fall inte kommer att ligga på lägre nivå än före den 1 januari 1972. Han konstaterar också att måltillströmningen till hovrätterna inte har minskat totalt sett under år 1972 och första kvartalet 1973.

Utredningsmannen konstaterar vidare att det från många håll gjorts gällande att, eftersom hovrätterna till skillnad från underinstanserna icke förstärkts med teknisk sakkunskap, parter ibland avhåller sig från att överklaga fastighetsdomstols avgöranden. Ätminstone är detta fallet

beträffande frågor av mera teknisk art. Om sådana påståenden är riktiga kan en förstärkning av hovrätterna med kvalificerad teknisk sakkunskap antas föra med sig en ökad benägenhet att föra mål under hovrätternas prövning. En mer vägande faktor är att vissa inslag i FBL:s konstruktion kan vara ägnade att öka fullföljsfrekvensen. Dit hör det i förhållande till tidigare lagstiftning betydligt starkare inslaget av tvångsförfarande, t.ex. de nya inlösenreglerna, samt den starkare markeringen av allmänna intressen och systemet för bevakning av sådana intressen. Eftersom FBL vidare i viktiga delar endast innehåller allmänna regler, som förutsätts skola fyllas ut i praxis, kommer behov att föreligga att få prejudicerande avgöranden i många principiella frågor.

Utredningsmannens slutsats är att man även för hovrätternas del torde kunna anta att den framtida tillströmningen av fastighetsbildningsmål kommer att bli av åtminstone samma storleksordning som före FBL:s tillkomst.

När det gäller framtidsbedömningen i fråga om *expropriationsmål* framhåller utredningsmannen att det — på samma sätt som beträffande fastighetsbildningsmålen — råder en viss osäkerhet. Tillströmningen av expropriationsmål är starkt fluktuerande. Expropriationsverksamheten är också konjunkturkänslig. Vissa förhållanden talar dock för en ökad målfrekvens de närmaste åren, såsom att många kommuner i mitten av 1960-talet genom köp skaffade sig markreserver som nu på sina håll börjar ta slut och att man, särskilt i Stockholm, räknar med att ett betydande antal mål rörande omprövning av tomträttsavgälder kommer att aktualiseras inom en nära framtid. Vidare kan de nya ersättningsreglerna i ExL medföra en ökad mål- och fullföljsfrekvens för att få fram principavgöranden och genomförandet av riktlinjerna för den fysiska riksplaneringen leda till en ökning av måltillströmningen. I samma riktning kommer sannolikt också ledningsrättslagen (1973:1144) och anläggningslagen (1973:1149) att verka.

Att tvångsförfaranden enligt byggnadslagen (1947:385, omtryckt 1972:775) eller ExL i viss utsträckning ersätts av fastighetsreglerande åtgärder med stöd av FBL, t.ex. vid gatubreddningar o.d., lär inte kunna få någon mera betydande inverkan i fråga om frekvensen av expropriationsmål.

Utredningsmannens slutsats är att man för den närmaste framtiden bör kunna räkna med en i varje fall tämligen oförändrad mängd expropriationsmål totalt sett, både i fastighetsdomstolarna och i hovrätterna men att måltillströmningen sannolikt kommer att relativt sett fördela sig mycket ojämnt hovrätterna emellan.

I fråga om *miljöskyddsmål* konstaterar utredningsmannen att antalet inkomna mål hittills är obetydligt men att det skulle förvåna om inte denna målgrupp kommer att öka betydligt i framtiden. Ersättningsreglerna i miljöskyddslagen, vilka i princip bygger på ett strikt ansvar för den som

orsakar skada genom miljöfarlig verksamhet, torde kunna påstås vara ganska liberala. Av vissa uttalanden under utredningsarbetet att döma råder emellertid ännu så länge en avvaktande inställning i väntan på vägledande avgöranden i högre instans. Vidare kan konstateras att det i koncessions- och dispensärenden ofta framställs anspråk på inlösen, skadeersättning eller åtgärd för att motverka skador på enskilda fastigheter. Sådana anspråk kan naturligtvis inte prövas i denna ordning. I besluten brukar därför i sådana fall tas in en hänvisning till reglerna om talan vid fastighetsdomstol.

Utredningsmannen anser det omöjligt att ange något målanttal som utgångspunkt för de fortsatta övervägandena i detta betänkande. Miljöskyddsmålen får i stället beaktas som en förhöjande faktor vid beräkningen av arbetsunderlag, antal tjänster osv.

Utredningsmannen utgår från ungefär samma framtida målfrekvens i hovrätterna som under den senaste tioårsperioden, i genomsnitt således omkring 120 fastighetsbildningsmål och 80 expropriationsmål om året, vartill kommer ett obestämt antal miljöskyddsmål. Hyres- och arrendemålen förbigås i detta sammanhang, eftersom teknisk ledamot i princip icke skall delta i handläggningen av sådana mål.

Utredningsmannen konstaterar att någon norm för hur många mål som bör beräknas för en teknisk ledamot inte finns och att man är hänvisad till en uppskattning med ledning av erfarenheter från fastighetsdomstolarna och i någon mån vattendomstolarna och vattenöverdomstolen. Vilka grunder som tillämpades när man fastställde antalet teknikertjänster i fastighetsdomstolarna finns inte redovisat. Det kan dock antas att antalet i första hand bestämdes med utgångspunkt i målmängden vid domstolarna. Antalet under åren 1969-1971 i första instans avgjorda mål, i genomsnitt 725 fastighetsbildningsmål och 380 expropriationsmål om året, sammanlagt således cirka 1.100 om året, fördelade på de 13 teknikertjänster som inrättades för fastighetsmål blir räknat per tekniker 85-90 avgjorda mål. Antalet under år 1972 till fastighetsdomstol inkomna mål var ungefär 1.200. Fördelat på 13 teknikertjänster blir detta drygt 90 mål per tekniker. Att lägga antalet avgjorda mål till grund skulle dock leda till helt missvisande siffror eftersom det dröjde en avsevärd tid innan arbetet kom igång i full utsträckning. En annan fråga är om man kan räkna med samma mått i överinstans. Visserligen är målen bättre förberedda och tvistefrågorna mer renodlade när målen når hovrätten än när de kommer in till underrätten. Å andra sidan är frågor av kontroversiell eller prejudicerande art, vilka kräver mera tid och arbete, förhållandevis mer frekventa i de mål som fullföljs till hovrätt. Erfarenheten från vattenrättskipningen visar också att avverkningskapaciteten per teknisk ledamot är lägre i överinstansen än i underinstansen.

Med reservation för att man här rör sig på osäker mark och har svaga hållpunkter för en bedömning bör man enligt utredningsmannens mening

kunna utgå från att en teknisk ledamot i hovrätt kan handlägga 60-70 mål om året. Om man sammanställer denna siffra med den tidigare angivna siffran för det totala antalet fastighetsbildnings- och expropriationsmål, omkring 200 om året, kommer man till att det behövs tre teknikertjänster. Därvid har också beaktats, å ena sidan att teknisk ledamot inte skall delta i samtliga mål och, å andra sidan, att miljöskyddsmål tillkommer utöver nyssnämnda målanttal. Dessa två faktorer kan anses åtminstone till en början uppväga varandra. På sikt däremot vågar man förmoda att miljöskyddsmålen kommer att väga allt tyngre.

I den mån arbetsläget i vattenöverdomstolen medger bör enligt utredningsmannens mening också vattenrättsråd kunna utnyttjas som teknisk ledamot i expropriationsmål och framför allt i miljöskyddsmål. De fyller otvivelaktigt kravet på erfarenhet av fastighetsvärdering. Dessutom är de förtrogna med vissa typer av speciella tekniska frågor som kan förekomma i miljöskyddsmål.

Det kan nämnas att — såsom närmare utvecklas i följande avsnitt — ett sammanförande av fastighetsmålen till en enda hovrätt skulle innebära att omkring tre avdelningar helt ägnar sig åt dessa mål. Om man räknar med sammanlagt tre tekniska ledamöter skulle alltså varje avdelning ha tillgång till en egen tekniker, vilket synes vara en rimlig avvägning. Ett system som innebär att varje teknisk ledamot tjänstgör i två eller på sin höjd tre hovrätter kan emellertid inte antas innebära en sådan ökning av arbetsbelastningen att det har någon nämnvärd betydelse för beräkningen av antalet tekniska ledamöter.

Oavsett vilket alternativ man stannar för i koncentrationsfrågan synes det — i varje fall till dess man fått närmare erfarenhet av det nya systemet — vara tillräckligt att tillföra hovrättsorganisationen tre tjänster för teknisk ledamot.

3.2 Frågan om koncentration av målen

3.2.1 Alternativa lösningar

Utredningen behandlar fyra olika alternativa lösningar.

Alternativ 1: nuvarande ordning: varje hovrätt handlägger fastighetsmål från sitt domsområde

Det beräknade målantalet uppgår till:

Hovrätt	Fastighetsbildningsmål	Måltyp Expropriationsmål	Summa
Svea	33	28	61
Göta	14	6	20
Skåne och Blekinge	16	9	25
Västra Sverige	28	14	42
Nedre Norrland	16	8	24
Övre Norrland	14	15	29

I fråga om frekvensen av förhandlingar och syner framhåller utredningsmannen att bara en mindre del — under tio procent — av fastighetsbildningsmålen avgörs efter muntlig förhandling eller syn medan i expropriationsmålen däremot huvudförhandling — med eller utan syn — är regel. Beträffande miljöskyddsmålen får man räkna med att huvudförhandling sällan kan underlåtas och att även syn blir vanlig.

Huruvida någon ändring är att vänta i förhandlings- och synefrekvensen i fastighetsbildnings- och expropriationsmål är svårt att bedöma. Om hovrätterna tillförs tekniska ledamöter kan syneförrättningar i viss mån komma att ersättas av undersökning som den tekniske ledamoten företar på platsen. Vidare har fr.o.m. år 1973 möjligheterna att avgöra expropriationsmål utan huvudförhandling vidgats. Å andra sidan talar den klart positiva värderingen av syneinstitutet som hovrätterna i allmänhet gett uttryck åt för en fortsatt hög synefrekvens.

Utredningsmannen behandlar också frågan hur många lagfarna ledamöter i varje hovrätt som helt skulle komma att ägna sig åt fastighetsmål om dessa koncentrerades till bestämda rotlar. Man måste finna en norm för hur många mål av denna typ, räknat per år, som kan vara lämplig mängd för en rotel för att målavverkningen skall kunna ske i jämn takt utan att besvärande balanser uppstår. Utredningsmannen har vid överläggningar med hovrätterna fått rätt varierande uppgifter i detta avseende. Uppskattningarna ligger i genomsnitt i storleksordningen 20-25 mål. Den enda hovrätt där fastighetsmål varit koncentrerade till en avdelning är Svea hovrätt. Denna avdelning, med fyra rotlar, behandlade under många år samtliga fastighetsbildningsmål, hälften av expropriationsmålen samt vissa allmänna mål med fastighetsrättslig anknytning. Erfarenheterna därifrån tyder på att 20 mål per rotel ligger något för högt. Å andra sidan måste den omständigheten att en teknisk ledamot kommer att ingå i domstolen utanför rotelindelningen innebära ett tillskott till avverkningskapaciteten, helt bortsett från den effektivitetsvinst som kan erhållas genom den fackkunskap som teknikern tillför hovrätten. Med hänsyn till vad nu anförts synes det rimligt att räkna med 20-25 mål per rotel. Från denna utgångspunkt och med beaktande av miljöskyddsmålen och t.v. även av hyresmålen, vilka särskilt för Svea hovrätt är av betydelse, kommer man till följande resultat.

Svea hovrätt: 3 1/2-4 rotlar

Göta hovrätt: 1 rotel

hovrätten över Skåne och Blekinge: 1 rotel (drygt)

hovrätten för Västra Sverige: 2-2 1/2 rotlar

hovrätten för Nedre Norrland: 1 rotel (drygt)

hovrätten för Övre Norrland: 1 1/2 rotel

Endast Svea hovrätt har tillräckligt målunderlag för att en hel avdelning skall kunna specialiseras på denna typ av mål. Även i hovrätten för Västra Sverige kan fastighetsmålen komma att överväga om de sammanförs till en avdelning. Endast Svea hovrätt torde kunna ge i stort sett full sysselsättning åt en teknisk ledamot. Beträffande övriga hovrätter måste man tänka sig ett system med 'ambulerande' tekniker enligt fastighetsdomstolarnas modell.

Alternativ 2: målen sammanförs till tre hovrätter

Den lösning som här ligger närmast till hands är enligt utredningsmannen att målen fördelas på följande sätt.

Svea hovrätt handlägger mål från sitt eget domsområde, *Göta hovrätt* eller *hovrätten för Västra Sverige* handlägger mål från sitt eget doms- område samt från domsområdena för hovrätten över Skåne och Blekinge och hovrätten för Västra Sverige resp. Göta hovrätt, *hovrätten för Nedre Norrland* eller *hovrätten för Övre Norrland* handlägger mål från sitt eget doms- område och från domsområdet för den andra norrlandshovrätten.

I fråga om de båda varianterna i den andra gruppen talar den geografiska belägenheten för Göta hovrätt och målantalet för hovrätten för Västra Sverige. Beträffande den tredje gruppen ger varken målantalet eller geografiskt läge något utslag för endera hovrätten. Däremot torde hovrätten för Nedre Norrland, såsom den något mindre, vara mer sårbar för bortfall av mål.

Målantalet beräknas i detta alternativ till:

Hovrätt	Fastig- hets- bild- ningsmål	Måltyp Expro- pria- tions- mål	Summa
Svea	33	28	61
Göta/Västra Sverige	58	29	87
Nedre Norrland/ Övre Norrland	30	23	53

Med utgångspunkt i ett målantal av 20-25 per rotel och år och med beaktande av miljöskydds- och hyresmålen beräknar utredningsmannen antalet rotlar till: Svea hovrätt 3 1/2-4, Göta hovrätt/hovrätten för Västra Sverige 4-5 och hovrätten för Nedre Norrland/hovrätten för Övre Norrland 3.

Målantalet skulle alltså räcka till en hel avdelning i Svea hovrätt och drygt en avdelning i Göta hovrätt/hovrätten för Västra Sverige. Beträffande de tekniska ledamöterna blir resultatet att Svea hovrätt och Göta hovrätt/hovrätten för Västra Sverige kan sysselsätta var sin tekniker men att Göta hovrätt/hovrätten för Västra Sverige dessutom behöver tillskott utifrån. Däremot kan den norrländska hovrätten knappast bereda en teknisk ledamot full sysselsättning.

Utredningsmannen gör vidare en uppskattning av kostnadsökningar (rese- och traktamentskostnader för domstolspersonalen) vid en koncentration.

Kostnadsökningen per år för alternativ 2 uppskattas till för Svea hovrätt 0 kronor, Göta hovrätt 26.000 kronor, hovrätten för Västra Sverige 16.000 kronor, hovrätten för Nedre Norrland 10.000 kronor och hovrätten för Övre Norrland 5.000 kronor.

Alternativ 3: målen sammanförs till två hovrätter

I detta alternativ finner utredningsmannen följande fördelning vara lämpligast.

Göta hovrätt eller *hovrätten för Västra Sverige* handlägger mål från sitt eget domsområde samt från domsområdena för hovrätten över Skåne och Blekinge och hovrätten för Västra Sverige resp. Göta hovrätt. *Svea hovrätt* handlägger mål från sitt eget domsområde samt från domsområdena för de norrländska hovrätterna.

Beträffande valet mellan Göta hovrätt och hovrätten för Västra Sverige gäller detsamma som i alternativ 2. I den andra gruppen är det till en början klart att hovrätten för Övre Norrland inte bör komma i fråga på grund av dess belägenhet inom det vidgade domsområdet. Visserligen kan också mot Svea hovrätt göras samma invändning. Å andra sidan har Stockholm totalt sett bättre kommunikationsmöjligheter inom det sammanlagda domsområdet än de andra hovrättsorterna. Dessutom talar målantalet starkt för Svea hovrätt. En annan omständighet som verkar i samma riktning är att — såsom framgår av nedanstående beräkningar — hovrätten för Nedre Norrland, om målen koncentreras dit, skulle få en ganska märklig slagsida, särskilt om vattenmål tillkommer. Hovrätten skulle nämligen då sannolikt få fler rotlar för specialmål än för allmänna mål. Av dessa skäl har här antagits att målen i den andra gruppen sammanförs till Svea hovrätt.

Målantalet beräknas till

Hovrätt	Fastig- hets- bild- ningsmål	Måltyp Expro- pria- tions- mål	Summa
Göta/Västra Sverige	58	29	87
Svea	61	53	114

Antalet rotlar blir följande.

Göta hovrätt/hovrätten för Västra Sverige: 4-5

Svea hovrätt: 6 $\frac{1}{2}$ -7

I Göta hovrätt/hovrätten för Västra Sverige skulle man liksom i alternativ 2 få drygt en avdelning. För Svea hovrätt ger målantalet minst 1 1/2 avdelning. I fråga om de tekniska ledamöterna blir resultatet att Göta hovrätt/hovrätten för Västra Sverige kan sysselsätta en tekniker helt och dessutom behöver visst tillskott utifrån. Svea hovrätt får full syssel-
sättning för en teknisk ledamot och sysselsätter i huvudsak ytterligare en sådan ledamot.

Ökade rese- och traktamentskostnader per år beräknas till för Göta hovrätt 26.000 kronor, hovrätten för Västra Sverige 16.000 kronor och Svea hovrätt 15.000 kronor.

Alternativ 4: målen sammanförs till en hovrätt

Målantal, geografisk belägenhet och kommunikationsmöjligheterna talar för att målen sammanförs till Svea hovrätt. Ytterligare ett starkt skäl härför är att varje annan lösning skulle innebära att den hovrätt som målen koncentreras till skulle få ett oproportionerligt stort inslag av special-
avdelningar, särskilt om man också räknar med vattenmålen. Sålunda skulle t.ex. hovrätten för Nedre Norrland komma att bestå av minst dubbelt så många specialavdelningar som allmänna avdelningar och Göta hovrätt av minst lika många specialavdelningar som allmänna avdelningar.

Målantalet beräknas bli 201, varav fastighetsbildningsmål 121 och expropriationsmål 80.

I detta alternativ räknar utredningsmannen med 10-12 rotlar, vilket innebär att tre avdelningar kan komma att sysselsättas helt med fastig-
hetsmål. Om man även räknar med vattenmål kan ytterligare en eller två avdelningar tillkomma. Alternativet innebär också att tre tekniker för fastighetsmål sysselsätts inom hovrätten.

I detta alternativ beräknar utredningsmannen kostnadsökningen till 57.000 kronor. För fullständighetens skull har också kostnadsökningen för följande alternativa lösningar beräknats: Göta hovrätt 62.000 kronor, hovrätten för Västra Sverige 57.000 kronor och hovrätten för Nedre Norrland 82.000 kronor.

3.2.2 Vattenrättskipningen

Utredningsmannen berör också det reformarbete som pågår beträffande vattenrättskipningen med motiveringen att vattenmålen — beroende på hur man närmare utformar prövningsförfarandet i fråga om vattenrättsliga företag — kan komma att utgöra en så betydande del av vissa fastighetsdomstolars arbetsbelastning att också instansordningens utformning kan påverkas därav.

Vattendomstolarnas inordnande i tingsrättsorganisationen den 1 januari 1972 är första etappen i en reform som syftar till att tillståndsgivningen beträffande vattenrättsliga företag skall överföras på administrativ myndighet och de dömande funktionerna — i skadefrågor o.d. — på fastighetsdomstolar. Reformarbetet ingår i den genomgripande revision av vattenlagen som är vattenlagsutredningens uppgift.

I direktiven för vattenlagsutredningen uttalas att tillståndsprövningen bör ske i administrativ ordning efter mönster av miljöskyddslagen. Utredningen skall som främsta alternativ överväga lämpligheten av att förlägga dels tillståndsprövningen av större, mera principiella eller riksviktiga frågor till en central instans, dels övrig prövning till länsstyrelserna eller vissa av dessa. Beträffande ersättningsfrågorna uttalas att avgörandet bör ankomma på fastighetsdomstolarna — eller eventuellt koncentreras till ett fåtal av dessa — eftersom det föreligger ett nära samband mellan värderingsfrågorna i vissa typer av fastighetsbildningsmål, expropriationsmål och vattenmål.

I vattenmål har domstolarna i stor utsträckning att besluta om åtgärder av olika slag i skadeförebyggande syfte eller som alternativ till ersättning i pengar. Som exempel kan nämnas föreskrifter om utformningen av anläggningar och byggnadsanordningar, om vattenhushållningen vid kraftverks- och regleringsdammar, om åtgärder för att tillgodose fiske, naturvård, renskötsel och andra allmänna intressen samt om åtgärder och anordningar för att motverka skador på enskilda fastigheter. Prövningen av sådana frågor utgör ofta ett betydande inslag i vattenmålens behandling, många gånger av samma dimension som de rena ersättningsfrågorna.

Vattenlagsutredningen har ännu inte tagit ställning till frågan om prövningssystemets slutliga utformning. Det kan dröja ännu ett par år innan ett förslag i den delen läggs fram. Av arten och omfattningen av de frågor som förekommer i vattenmål framgår att det finns tämligen vida ramar för utformningen av ett slutligt prövningssystem. Om man tänker sig den lösningen att administrativ myndighet prövar inte bara grundläggande tillåtlighets- och lokaliseringsfrågor utan också frågor om åtgärder av skilda slag och att endast renodlade ersättningsfrågor ankommer på domstol blir arbetsbelastningen för domstolarna väsentligt annorlunda än om man skulle följa det alternativet att endast tillåtlighets- och lokaliseringsfrågor avgörs i administrativ ordning och att prövningen i övrigt ligger

hos domstol. Den sistnämnda lösningen skulle, om man ser till domstolarnas arbetsbelastning, inte i någon avgörande mån skilja sig från nuvarande system. Också lösningar som ligger mellan de två ovan skisserade alternativen kan tänkas.

Det är ovisst i vilken omfattning fastighetsdomstolar i framtiden kommer att sysselsättas med vattenrättsliga frågor. En av de i och för sig tänkbara lösningarna kan innebära att vissa fastighetsdomstolar får hand om frågor om ersättningar, skadeförebyggande åtgärder o.d. i så vid omfattning att dessa frågor blir ett dominerande inslag i deras verksamhet. Om vattenmålen vid ett sådant alternativ skulle komma att fullföljas till de olika hovrätterna kan det för dessa — utom Svea hovrätt — bli fråga om ett ganska betydande arbetstillskott, kanske framför allt för de norrländska hovrätterna. Å andra sidan kommer då säkerligen också den synpunkten att framföras — vilket från flera håll redan skett under förvarande utredningsarbete — att det inte är rationellt att ändra på ett beprövat system och att man därför bör behålla en för hela landet gemensam överinstans. Om man däremot begränsar vattenrättskipningen i första instans till rena ersättningsfrågor förlorar argumenten för en koncentration till en enda överinstans i tyngd. Även vid detta alternativ skulle en fördelning av vattenmålen på hovrätterna medföra en inte obetydlig breddning av målunderlaget för flera av dem. Från de synpunkter som utredningsmannen behandlar får detta särskild betydelse om vattenlagens ersättningsregler, på sätt vattenlagsutredningen föreslagit (SOU 1972:14), omarbetas så att de kommer att nära överensstämma med regelsystemet inom fastighetsrätten i övrigt.

3.2.3 Sammanfattande synpunkter

Utredningsmannen konstaterar först att de kostnadsökningar som uppkommer vid en koncentration av fastighetsmålen är så begränsade att de inte kan ha någon avgörande betydelse för valet av lösning.

Mot den nuvarande ordningen (alternativ 1) kan anföras att antalet fastighetsmål i de flesta hovrätterna blir för litet för att mer än några enstaka ledamöter — förutom teknikerna — skall kunna förvärva en verklig sakkunskap på detta rättsområde.

Till förmån för alternativ 1 talar å andra sidan den större lokala anknytning som följer av att domsområdena är mindre än vid de andra alternativen. Det är därvidlag inte så mycket allmänhetens möjligheter till kontakt med domstolens kansli som är av intresse, eftersom det sällan förekommer några personliga besök på kanslierna. En viktigare sida är att domstolsledamöterna lättare kan lära känna förhållandena inom ett mindre domsområde.

Genom att behålla målen på samtliga hovrätter undgår man vidare en uppdelning av hovrätterna i två grupper, den ena med en fullständig

målsammansättning och den andra med en mera begränsad. Visserligen kan det sägas att man, trots uttalade farhågor inte minst från domarhåll för att man skulle få en klassificering i 'A- och B-domstolar', accepterat denna ordning för tingsrättsorganisationen genom att sammanföra fastighetsmålen till vissa av tingsrätterna. Men frågan är allvarigare för hovrätternas del på grund av att de enligt gällande ordning har ett ansvar för domarutbildningen. I det avseendet bör hovrätterna vara likvärdiga. Från utbildningssynpunkt är f.ö. fastighetsmålen av större värde än deras förhållandevis begränsade antal låter förmoda. Denna måltyp är vanligen av hög civilrättslig kvalitet och ger ofta kontakt med samhällsfrågor av både ekonomisk och mera allmän natur. Kunskap på detta rättsområde är ofta också av värde vid handläggningen av andra mål av familjerättslig eller allmänt civilrättslig natur. Det är även viss risk för att ett bortfall av fastighetsmålen från vissa hovrätter kan komma att påverka deras rekryteringsmöjligheter i ogynnsam riktning.

Hovrätterna är vidare administrativa chefsmyndigheter för tingsrätterna inom sina domsområden. I den egenskapen skall de bl.a. tillhandahålla tingsrätterna fiskaler och annan mera tillfällig domarhjälp. När det är fråga om att tillhandagå tingsrätter med domare för handläggning av fastighetsmål kan det vara en fördel att hovrätten har tillgång till personal som där sysslat med denna måltyp.

De skäl som sålunda kan anföras för det nuvarande systemet måste, påpekar utredningsmannen, naturligtvis vika om starka samhällsintressen talar för en annan lösning. Här märks främst intresset av enhetlighet i rättstillämpningen och av största möjliga sakkunskap i de frågor som skall handläggas. Stor sakkunskap och förtrogenhet med rättsområdet är i sin tur ägnade att leda till snabbhet i avgörandena.

Kravet på enhetlighet gör sig starkt gällande till följd av den viktiga rättsskapande funktion som domstolarna tillagts i FBL. Även den omdaning av ersättningsreglerna som nyligen skett inom expropriationsrätten leder till ett ökat behov av vägledande avgöranden i praxis.

Ju större vikt man lägger vid de nu angivna faktorerna — enhetlighet och sakkunskap — desto starkare är skälen för en koncentration av målen. De fördelar man i detta avseende eftersträvar når man fullt ut om man för samman målen till en enda hovrätt. Mellanalternativen med en koncentration till två eller tre hovrätter framstår från denna synpunkt som något av en halvmesyr.

Svagheten med en-hovrättsalternativet är att domstolsledamöterna får långa och tidsödande resor för förhandlingar och syneförrättningar. De olägenheter som är förknippade härmed bör dock inte överdrivas. Erfarenheterna från vattenöverdomstolen visar att det med dagens kommunikationsmedel inte behöver innebära några större olägenheter att ha hela landet som domsområde. Ett kanske ännu bättre jämförelseobjekt är koncessionsnämnden för miljöskydd som har en betydligt högre rese-

frekvens. Några svårigheter att organisera resandet på ett rationellt sätt synes inte föreligga. En väsentlig förutsättning för att resorna skall bli så litet betungande och tidskrävande som möjligt är naturligtvis att domstolen ligger i en ort med goda kommunikationer av alla slag med landets olika delar.

Enligt utredningsmannen blir de tidigare nämnda nackdelarna med en koncentration av målen — nämligen en klassindelning av hovrätterna med negativa följder för utbildning, rekrytering osv. — mer iögonfallande vid två-hovrätts- och tre-hovrättsalternativen än vid en-hovrättsalternativet. Vid valet mellan de olika koncentrationsalternativen anser utredningsmannen att en-hovrättsalternativet är att föredra.

Vad sedan gäller valet mellan detta alternativ och nuvarande ordning framhåller utredningsmannen följande.

Vid överläggningar med myndigheter och organisationer som har anknytning till fastighetsmålen har inte framkommit belägg för att det skulle föreligga någon besvärande oenhetlighet i hovrätternas avgöranden. Att tekniska ledamöter blir gemensamma för två eller flera hovrätter är i sin mån ägnat att medföra större enhetlighet. Även det lilla antalet tekniska ledamöter verkar i samma riktning, eftersom det bör vara lätt för teknikerna att hålla kontakt inbördes och överlägga om uppkommande problem.

En alltför långt driven specialisering rimmar illa med de tankegångar som ligger bakom de senare årens reformarbete på domstolsområdet. Vad som framför allt är av intresse är de principiella överväganden som ligger till grund för tillskapandet av fastighetsdomstolarna. Visserligen var som tidigare nämnts ett primärt syfte att få till stånd större domsenheter som skulle ge möjlighet till ökad specialisering. Men mot detta balanserades utbildnings- och rekryteringssynpunkter. Genom domstolarnas anknytning till tingsrättsorganisationen ansågs det finnas goda förutsättningar för att ett stort antal domare skulle få erfarenhet av fastighetsdomstols-tjänstgöring.

Också inom ramen för nuvarande ordning kan viss specialisering åstadkommas genom att målen förs samman till bestämda rotlar, så långt detta är lämpligt med hänsyn till utbildningskrav o.d. En alltför långt driven koncentration i de mindre hovrätterna kan rubba det system som tillämpas för fördelningen av övriga mål. En koncentration till någon enstaka rotel kan också göra organisationen sårbar vid sjukdomsfall, längre ledighet o.d. Det kan knappast ges någon för samtliga hovrätter enhetlig regel för hur en önskvärd specialisering skall åstadkommas.

Från synpunkterna större sakkunskap och erfarenhet hos domstolen är vidare tillskottet av tekniska ledamöter som helt ägnar sig åt fastighetsmålen av väsentlig betydelse också inom ramen för nu gällande ordning.

I fråga om målunderlaget, som i vissa hovrätter kan bli mycket

begränsat, kan läget bli ett annat om vattenrättsliga frågor i framtiden kommer att handläggas av fastighetsdomstolar och fullföljas i samma ordning som fastighetsmålen. En icke obetydlig breddning av målunderlaget — särskilt i de norrländska hovrätterna — torde då kunna påräknas.

Sammanfattningsvis anser utredningsmannen att de skäl som talar för en koncentration av målen till en hovrätt inte har en sådan tyngd i förhållande till de skäl som anförts till stöd för nuvarande ordning att denna bör överges. I varje fall bör någon ändring inte vidtas så länge det är oklart hur prövningssystemet i vattenmål kommer att utformas. Utredningsmannen förordar alltså att fastighetsmålen även i fortsättningen — åtminstone till dess ett nytt prövningssystem på det vattenrättsliga området har genomförts — fördelas på samtliga hovrätter.

3.3 Tekniska ledamöters inordnande i hovrättsorganisationen

Beträffande fastighetsdomstolarnas tekniska ledamöter gäller den ordningen att varje tjänst är knuten till viss tingsrätt, där den tekniske ledamoten företrädesvis skall tjänstgöra, och att med tjänsten är förenad skyldighet att i första hand tjänstgöra i viss eller vissa andra tingsrätter. Dessutom kan efter beslut av Kungl. Maj:t i varje särskilt fall teknisk ledamot förordnas att tjänstgöra även i tingsrätt utanför de nu nämnda.

Enligt utredningsmannens mening är det lämpligt att i princip motsvarande system får gälla i fråga om de tekniska ledamöterna i hovrättsorganisationen. Varje teknisk ledamot bör sålunda vara stationerad vid en bestämd hovrätt, till vilken han hör i administrativt avseende. Han deltar alltså i förekommande fall i plenum i denna hovrätt, som vidare beslutar om semester och annan ledighet för honom, svarar för löne- och personalredovisning osv.

Tjänsterna bör vara gemensamma för hovrätterna. Varje teknisk ledamot bör alltså i princip vara skyldig tjänstgöra i samtliga hovrätter. I praktiken torde det normalt bara bli fråga om tjänstgöring i en eller ett par hovrätter utöver 'stationerings'-hovrätten. Med hänsyn till geografisk belägenhet och målantall faller det sig sålunda naturligt att en tekniker i första hand betjänar de tre södra hovrätterna, en tekniker i första hand Svea hovrätt och en tekniker i första hand de två norrländshovrätterna. Erfarenheten får sedan visa i vilken utsträckning de tekniska ledamöterna måste tas i anspråk utanför denna gruppindelning. Redan nu kan med ledning av målsiffrorna förutses att de tre södra hovrätterna behöver tillskott utifrån och att norrländshovrätterna knappast kan ge en teknisk ledamot full sysselsättning. Med hänsyn till dessa förhållanden och för att samtidigt kunna möta svårigheter vid semestrar och andra ledigheter, jävssituationer, tillfälliga arbetstoppar o.d. synes det, såsom nämnts, lämpligast att tjänstgöringsskyldigheten får gälla samtliga hovrätter.

Det förhållandet att en och samma tekniker skall betjäna mer än en

hovrätt medför att någon form av fördelning måste göras av hans tjänstgöring. Motsvarande problem föreligger beträffande fastighetsdomstolarna. Några större svårigheter att samordna tjänstgöringen vid olika fastighetsdomstolar synes inte föreligga. Det vanligaste förfarings sättet är att fördelningen av tjänstgöringen bestäms för en längre tidsperiod vid sammanträde med berörda ordförande och den tekniske ledamoten.

I princip samma förfarande torde vara lämpligt vid fördelning av teknisk ledamots tjänstgöring mellan flera hovrätter. För hovrätternas del kan emellertid de praktiska svårigheterna antas vara större genom att handlingarna i målen efter föredragning eller huvudförhandling vanligen cirkulerar mellan ledamöterna och att flera överläggningar kan förekomma innan målet avgörs. Sådana komplikationer bör dock kunna bemästras genom att föredragningar och förhandlingar koncentreras till bestämda tidsperioder och riktlinjer för den tekniske ledamotens tjänstgöring dras upp för längre tid framåt, t.ex. genom överläggningar mellan hovrättspresidenterna, ordförandena på de avdelningar som handlägger fastighetsmål och de tekniska ledamöterna. Det torde kunna överlämnas åt hovrätterna själva att finna de lämpliga formerna för att lösa sådana praktiska fördelningsproblem.

Vad gäller teknisk ledamots inplacering i rätten i den dömande verksamheten — en fråga som har betydelse särskilt vid tillämpning av omröstningsreglerna — bör samma principer gälla som för lagfarna ledamöter.

3.4 Domförhets- och handlägningsfrågor

3.4.1 Domförhet

Frågan om ändrade domförhetsregler för hovrätt, såväl vad gäller antalet juristdomare som huruvida nämnd bör delta, utreds f.n. av domarutredningen. I väntan på resultatet av dess arbete finns enligt utredningsmannens uppfattning ingen anledning att för fastighetsmålens del nu överväga annan ändring än att en av juristledamöterna byts ut mot en teknisk ledamot. I undantagsfall bör två tekniska ledamöter kunna ingå i sammansättningen. Även då bör antalet juristdomare vara tre. I mål, som handläggs utan medverkan av tekniker, bör i regel rätten bestå av fyra juristdomare enligt de allmänna domförhetsreglerna.

3.4.2 Teknisk ledamots medverkan i handläggningen

Den tekniske ledamotens grundläggande uppgifter i hovrättsarbetet är enligt utredningsmannens synsätt att bidra till målens avgörande utifrån sin särskilda sakkunskap och erfarenhet och att lämna hovrättens övriga

ledamöter upplysningar i tekniska frågor. Utredningsmannen anser det inte vara möjligt att i detalj reglera hans tjänstgöring. En jämförelse med arbetssättet vid fastighetsdomstolarna och vattenöverdomstolen kan dock ge viss ledning. Det är sålunda lämpligt att teknikern får möjlighet att följa målet redan från det målet kommer in till hovrätten. Den normala gången bör vara att ett inkommet mål först granskas av referenten som därefter lämnar över det till teknikern. Vid dennes genomgång beaktas särskilt de tekniska frågorna, såsom om brister föreligger i utredningen eller om handlingarna behöver kompletteras med t.ex. yttrande från sakkunnig myndighet. Behovet av undersökning på platsen bör också beaktas på detta stadium. Även i övrigt bör frågan om utredningens omfattning uppmärksammas av teknikern. Efter denna genomgång bör samråd äga rum med i första hand referenten om eventuella åtgärder och om målets fortsatta behandling.

I förberedelsearbetet på målen ingår också beredandet till föredragning eller till huvudförhandling. I samband härmed bör teknikern lämna föredraganden erforderlig hjälp i tekniska frågor vid inläsningen av målet. Förekommer det särskilt omfattande eller invecklade tekniska frågor eller utredningar kan det vara lämpligt att teknikern föredrar målet i den delen. I såväl föredragnings- som huvudförhandlingsmål kan det ofta vara lämpligt, särskilt i mera invecklade och svårtillgängliga frågor, att den tekniske ledamoten upprättar promemorior o.d. till hjälp för de övriga ledamöterna.

För utredningen i fastighetsmål, främst kanske expropriations- och miljöskyddsmål, kan det i vissa fall vara lämpligt att hovrättens tekniker — ensam eller tillsammans med någon av de lagfarna ledamöterna, t.ex. referenten — ges möjlighet att verkställa undersökning på platsen. Bestämmelser i detta avseende finns f.n. för fastighetsdomstolarna. Utredningsmannen föreslår att motsvarande regler föreskrivs beträffande hovrätt.

Beträffande rättegången i vattenöverdomstolen finns en särskild bestämmelse, 11 kap. 106 a § VL, som avser att förebygga att nytt tekniskt material, som kommer fram genom den tekniske ledamotens arbete, kommer som en överraskning för parterna i vattenöverdomstolens dom. Bestämmelsen innebär att utredning av teknisk ledamot inte får läggas till grund för domstolens avgörande utan att parterna beretts tillfälle att yttra sig över utredningen. Parterna behöver dock inte höras, om utredningen i bara oväsentlig mån avviker från vad tidigare framkommit i målet.

Även om utrymmet för självständiga initiativ från den tekniske ledamotens sida är större i vattenmål, där det förekommer tillåtlighetsfrågor med starkt inslag av officialprövning, kan det också i fastighetsmål förekomma frågor där den tekniske ledamoten kan komma med nya synpunkter och förslag till problemlösningar som förut inte varit på tal. Så kan vara fallet beträffande tillämpningen av de allmänna fastighetsbildnings-

villkoren i FBL, val av värderingsmetod osv. Med hänsyn härtill anser utredningsmannen det lämpligt att för fastighetsmålen del ha en regel motsvarande 11 kap. 106 a § VL.

3.5 Kostnader för teknikertjänster i hovrätt

Den föreslagna nya hovrättsorganisationen innebär kostnader för tre tjänster för teknisk ledamot. Kostnaderna avser löner (inkl. sedvanligt pålägg) samt resor och traktamenten. Rese- och traktamentskostnaderna avser dels resor för deltagande i syneförrättningar, undersökning o.d., dels resor som de tekniker vilka skall tjänstgöra i mer än en hovrätt måste företa mellan kansliorterna för de hovrätter som de betjänar.

Utän att därmed ta ställning till frågan om lönesättningen har utredningsmannen till grund för beräkningarna lagt lönen för teknisk ledamot i vattenöverdomstolen och beräknat kostnaderna till följande belopp: lönekostnader (inkl. löneförstärkning och lönekostnadspålägg) 340.000 kr. och reseersättningar 25.000 kr.

Eftersom teknisk ledamot ersätter en lagfaren ledamot i hovrätts sammansättning är nu angivna kostnader inte nettobelopp. Hur stor reduktion som bör göras är svårt att beräkna. Besparingen uppgår inte till hela kostnaden för motsvarande antal lagfarna ledamöter, eftersom antalet rotlar inte påverkas och endast lagfarna ledamöter förutsätts inneha rotel. En reduktion med uppskattningsvis en tredjedel förefaller utredningsmannen rimlig. Nettokostnaden blir då totalt omkring 250.000 kr.

3.6 Genomförandet

Utredningsmannen föreslår att reformen genomförs den 1 juli 1974 men att den nuvarande domförhållningsregeln skall tillämpas också därefter i mål vari hovrätt före ikraftträdandet påbörjat huvudförhandling eller fördragning för målets avgörande.

4 Remissyttrandena

4.1 Allmänna synpunkter

Det helt övervägande antalet remissinstanser tillstyrker förslaget huvuddrag eller lämnar dem utan erinran. *Hovrätten för Övre Norrland* menar att utredningens överväganden präglas av sakkunskap och verklig-hetssinne. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* framhåller att förslaget är byggt på grundlig utredning som klarlägger behovet av den föreslagna reformen. *Hovrätten för Nedre Norrland* och *lantmäteristyrelsen* hälsar förslaget med tillfredsställelse och framhåller att det fyller en påtaglig

brist. *Statskontoret* tillstyrker förslaget under förutsättning att dess synpunkter på faktorer som kan motivera inrättande av tjänster beaktas.

Viss kritik mot förslagets huvudlinjer framförs dock från domarhåll. *Hovrätten för Västra Sverige (majoriteten)* och *tre ledamöter av Svea hovrätt* avstyrker förslaget om tekniska ledamöter i hovrätt. *Nio ledamöter av Göta hovrätt* förordar att målen koncentreras till tre hovrätter.

4.2 Frågan om teknisk ledamot i hovrätt

Utredningsmannens förslag tillstyrks av *Svea hovrätt (majoriteten)*, *Göta hovrätt*, *hovrätten över Skåne och Blekinge*, *en ledamot av hovrätten för Västra Sverige*, *hovrätten för Nedre Norrland*, *hovrätten för Övre Norrland*, *DON*, *lantmäteristyrelsen*, *vattenlagsutredningen*, *domareföreningen*, *advokatsamfundet*, *TCO*, *SACO*, *Fastighetsrådets förening* och *LRF*. Samtliga konstaterar att behov av tekniker finns i överinstans. *Svea hovrätt* framhåller att det nuvarande systemet för att tillföra domstolen teknisk-ekonomisk sakkunskap i fastighetsdomstol, vattendomstol och vattenöverdomstol, till vilket förslaget ansluter, visat sig fungera väl. Att, efter förordnande för varje särskilt mål, som ledamöter anlita tekniker med skilda specialiteter skulle visserligen kunna tillföra hovrätten ett större mått av kunskap och erfarenhet av speciell betydelse för det särskilda målet. Särskild utredning av detta slag kan emellertid åstadkommas genom yttranden från berörda myndigheter eller andra sakkunniga. Med denna utformning av organisationen skulle också teknikernas medverkan bli av mindre värde för rättskipningen som helhet, eftersom de inte skulle vara kontinuerligt tillgängliga i domstolsarbetet. Härtill kommer åtskilliga praktiska svårigheter för sådana utomstående teknikers tjänstgöring i domstol. *Hovrätten för Nedre Norrland* understryker att också hovrätt, liksom fastighetsdomstol, i stor utsträckning ställs inför uppgiften att vid sakprövning av målet själv ta ställning till spörsmål av teknisk eller ekonomisk art och att behovet av teknisk sakkunskap torde göra sig lika starkt gällande som i första instansens domstolar. Hovrätten anser att behovet av sakkunskap inom domstolen inte på ett fullgott sätt kan tillgodoses genom domstolens möjligheter att inhämta sakkunnigutlåtanden eller hålla förhör med sakkunnig. Det torde ofta nog te sig svårt för hovrätt att i avsaknad av egen sakkunskap göra en självständig bedömning av dylika frågor. Detta är särskilt framträdande då flera sakkunnigas utlåtanden står mot varandra. *Hovrätten för Övre Norrland* framhåller att förslaget inte innebär mer än att man genom en tekniker, som ingår i domstolen, tillför denna vissa, i de flesta fastighetsmål sannolikt fullt tillräckliga tekniska insikter och erfarenheter och därmed säkerställer en viss teknisk kvalitet på domstolens avgöranden. Enligt hovrättens mening är detta en väsentlig vinning, särskilt i expropriationsmål och miljöskyddsmål. *Vattenlagsutredningen* förklarar att det inte

synes kunna komma ifråga att framdeles avstå från tekniska ledamöters medverkan i överinstansen vid prövning av vattenmål, att utredningen för sin del finner det naturligt att det system som nu tillämpas i vattenmål införs beträffande de ofta tekniskt komplicerade fastighetsmålen och att förslaget underlättar en framtida integration av de judiciella prövningssystemen.

Statskontoret anser en bedömning av om det finns ett behov av tekniker och om detta behov i så fall bäst tillgodoses genom fast anställda tekniska ledamöter vid hovrätten ligga utanför statskontorets kompetensområde. Med hänvisning bl.a. till de enbart positiva erfarenheterna från motsvarande tjänster för teknisk ledamot vid fastighetsdomstolarna, vatten-domstolarna och vattenöverdomstolen kan dock den föreslagna lösningen enligt statskontoret anses väl motiverad.

Fastighetsrådets förening anser det nödvändigt att hovrätterna blir minst lika väl rustade beträffande teknisk sakkunskap som fastighetsdomstolarna. Systemet med fasta tjänster har enligt föreningens uppfattning väsentliga fördelar främst därför att det underlättar ett kontinuerligt samarbete mellan lagfarna och tekniska ledamöter. Alternativet att anlita fastighetsdomstolarnas tekniker innebär att dessa måste utökas. Man skulle i detta alternativ närmast kunna tala om en för hovrätterna och fastighetsdomstolarna gemensam kader av fastighetsråd. Arbetsorganisatoriska hänsyn skulle dock säkerligen medföra att vissa fastighetsråd regelmässigt kom att tjänstgöra i hovrätt. Föreningen anser därför alternativet med fasta teknikertjänster i hovrätt vara klart överlägset.

Lantmäteristyrelsen understryker — liksom *Göta hovrätt* — behovet av att åtgärder vidtas som underlättar för domstolstekniker att hålla sig à jour med utvecklingen inom deras fackområden, exempelvis plan- och markpolitik samt fastighetsteknik och fastighetsekonomi. Lantmäteristyrelsen är för sin del beredd att medverka till att styrelsens kurs- och informationsverksamhet skall kunna nyttiggöras av domstolsteknikerna.

Kritik mot förslaget kommer bl.a. från *hovrätten för Västra Sverige (majoriteten)*. Enligt hovrättens mening är behovet av teknisk sakkunskap i hovrätt inte särskilt påtagligt, eftersom huvuddelen av underlaget för avgörandet behandlats och systematiserats i första instans, där teknisk expertis deltagit i arbetet och i avgörandet. Inrättandet av fastighetsdomstolarna är i sig inte något starkt skäl att reformera sammansättningen i fastighetsmål. Om teknikerbehovet i de mål, som kommer under hovrättens prövning har hovrätten i huvudsak följande åsikt. Hovrätten kan inte finna några starka tekniska inslag i fastighetsbildningsmålen. I expropriationsmål är det tekniska inslaget större än i fastighetsbildningsmål. Vad som i detta sammanhang kan kallas tekniska spörsmål begränsar sig dock inte till spörsmål om fastighetsvärdering. Inte sällan förekommer företagsekonomiska problem och det kan exempelvis vara åtskilligt

svårare att beräkna ersättning för flyttning av en verkstadsrörelse än att beräkna ett markvärde. I fråga om miljöskyddsmålen är erfarenheten obetydlig. I många av dem kan det troligen komma att ligga vikt vid tekniska frågor men för hovrätten synes det också uppenbart att de tekniska spörsmålen kan bli av mycket skiftande slag. Det finns enligt hovrättens mening knappast anledning anta att behovet av teknisk sakkunskap i sådana mål skulle kunna anses i huvudsak tillgodosett genom att en ledamot har särskild insikt i fastighetsbildning och fastighetsvärdering. Tvärtom finner hovrätten det troligt att behovet av teknisk sakkunskap inte sällan kommer att avse helt andra ämnesområden. De praktiska möjligheterna att tillgodogöra sig överlantmätarens sakkunskap har enligt hovrättens mening inte egentligen minskat med FBL:s införande. Möjligheten att kalla överlantmätaren till domstolens syneförrättning har på inget sätt bortfallit. Enligt hovrättens erfarenhet har ibland de mellan domstolen, överlantmätaren och sakägarna i samband med synen förda informella resonemangen lett till riktlinjer för en ny och ur alla synvinklar acceptabel förrättning. Kvar står också möjligheten att inhämta yttrande från överlantmätaren (23 § lantmäteriinstruktionen). I fastighetsbildningsmål torde det vara regel att överlantmätaren avger eget yttrande. Att länsstyrelse numera har besvärsmålsrätt i fastighetsbildningsmål och överlantmätaren därför ur formell synpunkt nu kan stå som knuten till en part innebär, anser hovrätten, i praktiken ingen ändring i hans ställning jämfört med tidigare. Följandet av de plan- och markpolitiska intentionerna sker i första hand genom tillämpning av författningsbestämmelser, i andra hand genom lantmäteriväsendets och planmyndigheternas praktiska tillämpning av lagstiftningens principer, som i det enskilda fallet redovisas i överlantmätarens yttrande. Det förefaller inte hovrätten som om en tekniker utan praktisk anknytning till lantmäterier eller planarbete skulle kunna bidra med något väsentligt härutöver. Utredningsmannens parallell med patent- och vattenmål är enligt hovrättens mening föga träffande. De tekniska frågorna i sådana mål torde ha en helt annan ställning än i fastighetsmål (jfr vattendomstols avgöranden om t.ex. utformning av tekniska anläggningar och om vattenhushållningen i dammar).

Till denna bedömning av behovet av teknisk sakkunskap i fastighetsmål ansluter sig i huvuddrag *tre ledamöter av Svea hovrätt* som därtill fogar att enligt deras mening omprövning av tomträttsavgäld, en måltyp som kan väntas få stor omfattning, föga påkallar medverkan av tekniker när hovrätten skall bestämma avgäldens storlek. Målen i vattenöverdomstolen skiljer sig vidare enligt ledamöternas uppfattning i väsentliga hänseenden från fastighetsmål. Fastighetsdomstolar och FBL har verkat så kort tid att det enligt ledamöternas mening ännu inte är möjligt att bedöma omfattningen och karaktären av de mål som kan förväntas få större vikt i hovrätterna. I fråga om expropriationsmålen kan det möjligen hävdas att tekniker har funnits där i första instans sedan år 1949. Erfarenheterna från

expropriationsdomstolarna torde dock, menar ledamöterna, inte enbart ha varit positiva. Ledamöterna anser det ytterst tveksamt om fördelarna med tekniker som ledamot i hovrätt i fastighetsmålen är tillräckligt starka för att motivera lagstiftning härom. Detta ger dem ytterligare anledning att beakta de praktiska svårigheter som kan väntas följa av en sådan ändring, särskilt om man som enligt förslaget skall kunna undvara teknisk ledamot endast om hans medverkan uppenbarligen inte är nödvändig. Några som helst övertygande skäl för att frågan om teknikers medverkan bör lösas mycket snabbt har enligt ledamöternas uppfattning inte förebragts. De anser det därför vara naturligt att vänta med ett slutligt ställningstagande till dess frågan om vattenmålens behandling i andra instans skall lösas.

Utredningsmannens förslag när det gäller sättet att tillföra hovrätt teknisk sakkunskap avstyrks av *hovrätten för Västra Sverige (majoriteten)*. Inom majoriteten förfäktas tre olika meningar, nämligen att hovrätt skall kunna vid behov till sin ordinarie sammansättning adjungera teknisk ledamot hämtad ur en av Kungl. Maj:t utsedd krets av kvalificerade tekniker och ekonomer, att hovrätt skall kunna vid behov tillföra erforderlig teknisk sakkunskap som sakkunnigbevisning och att i hovrätt skall, i utsträckning i stort sett enligt förslaget, kunna ingå teknisk ledamot som hämtas ur en krets utsedd av Kungl. Maj:t. Sitt ställningstagande stöder hovrätten på — förutom den tidigare refererade bedömningen av behovet — angelägenheten att till hovrätt kunna knyta den sakkunskap som i det särskilda fallet är mest lämplig. De ledamöter som förordar alternativet sakkunnigbevisning åberopar dessutom rättssäkerhetsskäl och anser att tillräckliga skäl inte föreligger att frågå grundprincipen om enhetligt sammansatta domstolar.

4.2.3 Kompetenskrav

Remissinstanserna godtar genomgående de föreslagna kompetenskraven.

Domareföreningen och *Fastighetsägareförbundet* förordar dock, mot bakgrunden av hittillsvarande erfarenheter i fastighetsdomstolarna, att den dubbla kompetensen (både fastighetsbildning och fastighetsvärdering) blir lagfäst.

Fastighetsrådets förening och *Advokatsamfundet* berör båda det förhållandet att det ofta förekommer en specialisering på antingen fastighetsbildning eller fastighetsvärdering. Samfundet tar detta till intäkt för att det är viktigt att antalet fastighetsråd blir tillräckligt för att båda områdena skall bli väl företrädda av experter. Föreningen bedömer det möjligt att främst inom lantmätarkåren få en kvalificerad rekrytering till tjänsterna.

Att den föreslagna kompetensen inte tar sikte på alla typer av tekniska frågor, t.ex. inte täcker miljöskyddsområdet, understryks av *Svea hovrätt*, *Göta hovrätt* och *hovrätten för Västra Sverige*. Svea hovrätt anser att

sådan erfarenhet finns hos vattenrättsråden och förordar att en överkapacitet hos dessa skall kunna tas i anspråk för hovrätts handläggning av miljöskyddsmål och också vissa expropriationsmål, där likartade frågor kan uppkomma, samt att möjlighet skapas att använda vattenrättsråd också vid förfall för fastighetsråd eller som förstärkning av fastighetsrådskadern. Göta hovrätt anser vattenrättsråden inte besitta erforderlig erfarenhet för hela miljöskyddsområdet (t.ex. luftförorening och buller) och ifrågasätter om inte möjlighet bör öppnas att i vissa fastighetsmål i stället för teknisk ledamot särskilt förordna annan tekniker med speciell kompetens på det aktuella området.

4.2.4 Antalet tekniska ledamöter

Utredningsmannens beräkningar och slutsatser godtas så gott som undantagslöst av remissinstanserna, dock med konstaterande att varje beräkning av den framtida måltillströmningen är osäker. Också *statskontoret* tillstyrker förslaget.

Enligt statskontorets mening är det väsentligt att antalet tjänster blir något mindre än vad som behövs för att täcka det faktiska behovet, eftersom en eventuell överkapacitet av tekniska ledamöter inte kan utnyttjas för annat ändamål inom hovrätten. Det måste därför även i fortsättningen finnas en möjlighet för hovrätten att förutom de tekniska ledamöterna även utnyttja extra inkallad teknisk expertis för att klara toppar i arbetsbelastningen för de ordinarie teknikerna. Genom tekniker-tjänsterna kommer behandlingen av fastighetsmål i hovrätten att effektiviseras. Behovet av att anlita utomstående teknisk expertis kommer att minska kraftigt genom inrättandet av fasta teknikertjänster. Besparingen härigenom kan dock inte förväntas motsvara kostnaderna för de tre teknikertjänsterna. Inrättandet av dessa tjänster kan därför inte motiveras från rationaliseringssynpunkt utan måste, för att göras nu, kunna motiveras av andra faktorer. Utan att ta ställning till sådana av utredningen behandlade faktorer bedömer statskontoret att praktisk erfarenhet av tekniska ledamöters deltagande i fastighetsmål i hovrätten måste vara av stort värde för de pågående utredningarna om hovrättsorganisationens utformning.

Hovrätten över Skåne och Blekinge förutsätter att ytterligare tekniker-tjänster omgående kommer att inrättas om utredningsmannens beräkningar av teknikerbehovet visar sig alltför snävt tilltagna.

Advokatsamfundet och *Fastighetsrådets förening* ifrågasätter om inte det föreslagna antalet tre är för litet. Samfundet befarar att ett så litet antal kan leda till svårigheter att få målen handlagda i tid. Föreningen finner beräkningen 60-70 mål/år alltför optimistisk med hänsyn bl.a. till att teknisk ledamot förutsätts betjäna flera hovrätter och anser att antalet bör vara minst fyra. Föreningen finner det vara naturligt att man vid osäkerhet

om behovets storlek vill vara försiktig vid den första utbyggnaden men anser att en fördel med att redan från början inrätta fyra tjänster skulle vara att man vid tillsättningen kan begränsa en eller ett par tjänster till i huvudsak fastighetsbildnings- eller fastighetsvärderingsfrågor och därmed locka sökande med mycket stort kunnande inom ena området men mera begränsat i det andra.

Att det föreslagna antalet är för stort anser å andra sidan *hovrätten för Västra Sverige*. Enligt hovrättens mening är den i utredningen beräknade årskapaciteten 60-70 mål för liten för att motivera en tjänst. Hovrätten gör en jämförelse med rotelinnehavare i hovrätten som årligen deltar i cirka 250 avgöranden. - En möjlig lösning är att begränsa den fast anställda teknikerns medverkan till de mest komplicerade målen och ge hovrätterna större frihet att avgöra om de behöver tekniker eller ej. I sådant fall borde det kunna vara till fyllest med en tekniker.

4.3 Frågan om koncentration av målen

Förslaget tillstyrks av alla remissinstanser utom en minoritet av Göta hovrätt. Från de tillstyrkande instansernas uttalanden kan nämnas följande. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* vill än kraftigare än utredningsmannen understryka fördelarna med att målen fördelas på alla hovrätter. *Hovrätten för Västra Sverige* understryker den utarmning och försämring av utbildningen som en koncentration skulle betyda för hovrätt som miste fastighetsmålen, vilka innehåller central juridik. *Hovrätten för Nedre Norrland* trycker på förutom domarutbildningen och domarnas kompetens också de praktiska svårigheterna vid handläggning i en enda hovrätt av mål för hela landet. *Hovrätten för Övre Norrland* fäster vikt vid sambandet mellan fastighetsmålen och andra mål som rör likartad materia, t.ex. mål om bodelning där fast egendom ingår i boet och mål av allmänt civilrättslig natur, exempelvis mål om skadestånd när fastighet skadats genom sprängning eller eldsvåda, och påpekar att det vid avgörandet av sådana mål är av stort värde att domarna har erfarenhet av fastighetsmål.

Flera remissinstanser anser att frågan bör omprövas när det blir aktuellt att pröva frågan om handläggning i överinstans av vattenmål och hyresmål, t.ex. *Göta hovrätt (majoriteten)*, *statskontoret* och *vattenlagsutredningen*. *Fastighetsrådets förening*, som uttalar sig i samma riktning, antyder att en koncentration till tre hovrätter skulle kunna vara motiverad med hänsyn till det av utredningsmannen beräknade målantalet motsvarande cirka elva rotlar. *LRF* anser att en enda överdomstol skulle medföra uppenbara fördelar.

Göta hovrätt (majoriteten), som menar att fastighetsmålen bör såsom hittills fördelas på samtliga hovrätter i vart fall till dess frågan om handläggningen av vattenmål och hyresmål avgjorts, gör också ett hypotetiskt ställningstagande utan att avvakta utredningsarbetet i fråga om

vatten- och hyresmålen och finner övervägande skäl tala för en fördelning av målen på alla hovrätterna. I andra hand förordar hovrätten för detta fall en koncentration till tre hovrätter.

Nio ledamöter av Göta hovrätt avstyrker förslaget och förordar en koncentration redan nu till tre hovrätter. En sådan lösning skulle enligt dessa ledamöters mening medföra att de domare som handlägger fastighetsmål huvudsakligen ägnade sig åt detta område och skulle också innebära att utbildnings- och rekryteringssynpunkterna tillgodosågs i rimlig omfattning. För denna lösning talar också enligt ledamöternas mening starka organisatoriska skäl eftersom de hovrätter som handlägger fastighetsmål med en sådan lösning i princip kunde disponera över en egen tekniker. De praktiska svårigheter som uppstår när hovrätterna skall dela på tekniker har enligt deras mening inte beaktats tillräckligt av utredningsmannen. De anser att den på goda grunder föreslagna ordningen att teknikern deltar i alla stadier av handläggningen i praktiken inte torde kunna genomföras om inte varje hovrätt har tillgång till egen tekniker. För en lösning enligt alternativ 2 talar också behovet av en allmän organisatorisk förstärkning av mindre hovrätter.

4.4 Tekniska ledamöters inordnande i hovrättsorganisationen

Samtliga remissinstanser ställer sig i huvudsak positiva till förslaget. Åtskilliga remissinstanser förutser dock praktiska svårigheter vid anordnandet av de teknikers tjänstgöring som skall vara fördelad mellan flera hovrätter.

4.5 Domförhets- och handlägningsfrågor

4.5.1 Domförhet

När det gäller måttet av teknisk ledamots deltagande anser *Svea hovrätt, Göta hovrätt, hovrätten över Skåne och Blekinge, sex ledamöter av hovrätten för Västra Sverige* samt *hovrätten för Övre Norrland* att förslaget innebär ett alltför kategoriskt krav på teknisk ledamots deltagande. Det föreslås att ordet 'uppenbarligen' får utgå eller att det öppnas möjlighet för ordföranden att förordna om handläggning utan tekniker, om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder detta. *En ledamot av hovrätten för Västra Sverige* anser att teknisk ledamots medverkan bör vara obligatorisk i alla fastighetsmål (med bortseende från rättegångsfrågor och frågor av formell natur). Det kan enligt hans mening inte vara lämpligt att hovrätten från fall till fall bestämmer om teknisk ledamot skall medverka eller ej. Olika praxis kan komma att utbildas i detta hänseende och synpunkter kommer säkert inte att saknas från parter och ombud.

Hysesprocesskommittén påpekar att reglerna om handläggning av fastighetsmål bör utformas med utgångspunkt bl.a. i att fastighetsdomstol och hovrätt kan få komma att pröva även ärenden enligt bostadssaneringslagen (1973:531). Kommittén förordar att sådana ärenden i sammansättningshänseende jämföras med hyresmål.

Rättens sammansättning vid prövning av frågan huruvida en eller flera tekniska ledamöter skall delta i avgörandet berörs av *Svea hovrätt*, *hovrätten över Skåne* och *Blekinge* och *hovrätten för Västra Sverige*. *Svea hovrätt* och *hovrätten över Skåne* och *Blekinge* anser att lagförslaget på denna punkt kan ge anledning till tvekan om på vilket sätt rättens sammansättning skall bestämmas. *Svea hovrätt* anser att beslutet bör ankomma på ordföranden. *Hovrätten över Skåne* och *Blekinge* påpekar att i andra reglerade situationer — men ej i den här aktuella — föreskrivs att ordföranden prövar frågan. Motsättningsvis skulle väl följande att prövningen i detta fall ankommer på vederbörande avdelning. Enligt hovrättens mening bör ordföranden i en kollegial domstol inte ha en sådan bestämmanderätt som föreslagits i paragrafen. Prövning av frågan om rättens sammansättning bör ankomma på rätten i den sammansättning rätten har då frågan företages. Också *hovrätten för Västra Sverige* förordar uttrycklig föreskrift om vem det skall tillkomma att avgöra om teknisk ledamot är behövlig eller ej. Beslut i saken bör ankomma på vederbörande hovrättsavdelning. Detsamma bör gälla beslut om att inkalla teknisk ledamot i arrende- och hyresmål.

4.5.2 Teknisk ledamots medverkan i handläggningen

Den föreslagna regeln om undersökning på marken har föranlett några uttalanden. *Hovrätten för Västra Sverige* anser det olämpligt att en undersökning på platsen, som skall läggas till grund för hovrättens avgörande, utförs av den tekniske ledamoten ensam eller tillsammans med referenten. Det skulle dels medföra en stark överbetoning av den tekniske ledamoten, dels bryta mot den grundläggande principen att samtliga domare i målet skall ha tagit lika del av det som skall läggas till grund för avgörandet. Skall *hovrätten* själv informera sig om förhållandena på platsen, bör det ske vid syn där samtliga dömande ledamöter är närvarande. Också *hovrätten över Skåne* och *Blekinge*, som dock inte vill motsätta sig förslaget i denna del, är tveksam till att institutet undersökning på platsen införs i hovrättsprocessen och ser detta som en genombrytning av omedelbarhetsprincipen. *Hovrätten* förutsätter att det nya institutet kommer att tillämpas med försiktighet och att förslaget kombineras med en uppmjukning av bestämmelserna om syn i fastighetsmål i hovrätt. *Advokatsamfundet* konstaterar att en motsvarande bestämmelse redan finns för fastighetsdomstolarna men anser att även en lagfaren ledamot av domstolen, förslagsvis den ledamot som tilldelats målet, som regel bör delta vid

undersökningen, eftersom tekniska frågor och värderingsfrågor i målen måste bedömas inom en juridisk ram.

Förslaget reglering av delgivning av utredning berörs i några remissyttranden. *Hovrätten över Skåne och Blekinge* anser att den föreslagna bestämmelsen inte behövs eftersom denna ordning skall iakttagas enligt allmänna processuella grundsatser. Hovrätten påpekar också att motsvarande bestämmelse inte har ansetts behövlig för fastighetsdomstolarnas del. I anslutning till denna fråga påpekar hovrätten vidare att här avsedd utredning synes böra verkställas, inte som uttalats i betänkandet 'i anslutning till överläggning till dom eller beslut' utan — utom i rena undantagsfall — på ett betydligt tidigare stadium av handläggningen. *Domareföreningen* förordar att förslaget i denna del görs tillämpligt också för fastighetsdomstol. *Advokatsamfundet* invänder mot förslaget att domstolen av rättssäkerhetsskäl inte bör ges möjlighet att till grund för dom eller beslut lägga sådant material som parterna inte haft tillfälle att yttra sig över.

4.6 Genomförandet

Hovrätten för Övre Norrland har två anmärkningar att framställa beträffande de föreslagna övergångsbestämmelserna. Reformen har föreslagits skola träda i kraft den 1 juli 1974. Enligt hovrättens mening är det ägnat att förebygga misstag och osäkerhet, att nya bestämmelser träder i kraft vid årsskifte. Naturligen kan särskilda skäl föranleda ikraftträdande vid annan tidpunkt, men sådana skäl har inte förebragts i förevarande fall. - För att undvika att handläggning måste göras om bör äldre bestämmelser gälla, även om blott syn eller muntligt förhör hållits innan lagen trätt i kraft. Den enklaste och klaraste regeln synes emellertid vara, att alla mål som kommit in till hovrätt före lagens ikraftträdande skall handläggas enligt äldre lag.

4.7 Övriga synpunkter

Några remissinstanser har framfört synpunkter på utformningen av utredningsmannens lagförslag.

Med konstaterande att RB:s bestämmelser är tillämpliga, om annat inte särskilt föreskrivs, förordar *Svea hovrätt*, *Göta hovrätt* och *hovrätten för Nedre Norrland* att bestämmelserna i 13 § utformas så att man, inom ramen för domförhållningarna i RB, endast reglerar domstolens sammansättning. Enligt *Svea hovrätts* mening bör dock denna lösning föranleda ett tillägg i 2 kap. RB, motsvarande bestämmelsen i 1 kap. 8 § samma balk. *Hysesprocesskommittén* anser att 1 § tredje och fjärde styckena i förslaget kan utgå som obehövliga.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, som anser att de föreslagna

bestämmelserna i 13 § är alltför restriktiva och onödigt detaljerade, ifrågasätter om inte det avsedda syftet, att främja enhetlighet i rätts-tillämpningen och handlägningsformerna mellan de olika hovrätterna, kan vinnas genom ett motivuttalande.

På redigeringen av 13 § anför några hovrätter vissa ytterligare synpunkter.

Domareföreningen redovisar betänkligheter inför beteckningen fastighetsmål, som föreningen anser vara alltför vidsträckt.

5 Departementschefen

5.1 Hovrätts sammansättning i fastighetsmål

5.1.1 Reformbehovet

I samband med 1969 års underrättsreform ägnades rättskipningen i fastighetsrättsliga mål särskild uppmärksamhet. Främst motiverades detta av att den nya fastighetsbildningslagen (1970:988, FBL) stod inför sin tillkomst. Det gällde att skapa lämpliga domstolar för fastighetsbildningsmål. Frågan löstes på det viset att fastighetsdomstolar inrättades för handläggningen av sådana mål i första instans. Dessa domstolar gjordes inte fristående utan knöts till den allmänna underrättsorganisationen genom att vissa tingsrätter utsågs att pröva målen. I princip finns en fastighetsdomstol för varje län. Genom koncentrationen av målen till ett begränsat antal domstolar önskade man uppnå att domarna i ökad utsträckning kunde ägna sig åt denna typ av mål och förvärva större sakkunskap än vad som förut i regel varit möjligt. För att ytterligare förstärka fastighetsdomstolarna tillfördes domstolen teknisk sakkunskap i den formen att ledamot med sådan sakkunskap blev fast knuten till domstolen.

Fastighetsdomstolarnas kompetens är inte inskränkt till fastighetsbildningsmål. Redan vid domstolarnas tillkomst fanns också expropriationsmål och miljöskyddsmål i blickfältet. Under det inledande skedet fram till år 1972 var miljöskyddsmålen dock fastighetsdomstolarnas enda uppgift. Efter hand har domstolarnas kompetens vidgats till att omfatta ett stort antal typer av mål med fastighetsrättslig anknytning. Även ärenden som har samband med sådana mål prövas av fastighetsdomstolarna.

Fastighetsdomstolsreformen föranledde inte någon ändring i fråga om hovrätts handläggning av mål och ärenden som fullföljs från fastighetsdomstol (i det följande benämnda fastighetsmål). Fastighetsmålen prövas av hovrätt i den sammansättning som gäller för tvistemål i allmänhet, dvs. av minst fyra lagfarna ledamöter. Behovet av teknisk sakkunskap rörande

t.ex. fastighetsbildning och fastighetsvärdering får tillgodoses enligt rättegångsbalkens (RB) allmänna regler om sakkunnigbevisning. Varje hovrätt prövar mål som fullföljs från fastighetsdomstol inom hovrättens ordinära domsområde.

De skäl som ligger bakom förstärkningen av den första instansen i fastighetsmål gör sig gällande också i fråga om hovrätts överprövning av underrätternas avgöranden i sådana mål. År 1972 tillkallades en utredningsman för att närmare undersöka frågan. Utredningsmannen avlämnade följande år betänkandet (Ds Ju 1973:15) Överinstans till fastighetsdomstol. I betänkandet föreslås att hovrätt vid sin handläggning av fastighetsmål skall ha tillgång till teknisk sakkunskap och att teknikern i hovrätt — liksom i fastighetsdomstol — skall ha ställning som ledamot i domstolen med fast tjänst. Med undantag för bl.a. hyresmål föreslås hovrätt normalt skola bestå av tre lagfarna ledamöter och en teknisk ledamot i fastighetsmål.

Enligt utredningsmannens mening talar främst omfattningen och den växande betydelsen av tekniskt betonade frågor för att hovrätt bör vara lika väl rustad i fråga om teknisk sakkunskap som underrätt. Även hovrätternas mer utpräglade ställning som sista instans i många av dessa mål efter år 1971, då skärpta regler om fullföljd till högsta domstolen infördes, pekar i samma riktning. Ett ytterligare skäl för en reform är enligt utredningsmannen överlantmätarens genom FBL mer markerade partsställning, vilken medfört att domstolen inte längre som enligt äldre lagstiftning kan tillgodogöra sig dennes kunskaper i målen. De positiva erfarenheterna av tekniska ledamöter i andra typer av mål och i olika instanser visar också att medverkan av tekniker bl.a. kan utgöra en stimulans för juristledamöterna och öka deras förståelse och intresse för tekniska frågor.

Utredningsmannens förslag har vid remissbehandlingen fått ett positivt mottagande. Såväl de domstolar som andra myndigheter och organisationer som hörts tillstyrker i allmänhet förslaget. Majoriteten i hovrätten för Västra Sverige och tre ledamöter av Svea hovrätt är dock kritiska. Från dessa håll ifrågasätts behovet av en reform och förs fram förslag om att teknisk sakkunskap skall tillföras hovrätt i fastighetsmål på annat sätt än det som utredningsmannen anvisar. Minoriteten i Svea hovrätt menar vidare att ställning till frågan bör tas först när vattenlagsutredningens förslag rörande vattenrättskipningens organisation har lagts fram.

För egen del vill jag först erinra om att fastighetsmålen ofta rör frågor av stor betydelse för såväl samhället som den enskilde. Vid fastighetsdomstolsreformen har av bl.a. detta skäl lagts särskild vikt vid att de underrätter som skall handlägga sådana mål har en mycket kvalificerad sammansättning (prop. 1969:44 s. 208 och 211-213). Detta krav har inte ansetts uppfyllt om inte i domstolen ingår en ledamot med speciell sakkunskap på området. Ledamotens uppgift har därvid inte avsetts vara att

fungera som expert i vissa speciella frågor av betydelse för målets utgång utan att med sin sakkunskap medverka till en riktig bedömning av det material som har kommit fram i målet och till en lämplig utformning av domstolens avgörande.

De principiella skäl som enligt vad nu nämnts ligger bakom förstärkningen av underrätternas ställning i fastighetsmål har otvivelaktigt giltighet också för hovrätt som överinstans i sådana mål. En liknande ordning har också tidigare införts beträffande hovrätt som fullföljdsinstans i vissa andra typer av mål, nämligen vattenmål och patentmål. Erfarenheterna från den speciella sammansättningen av hovrätt i sådana mål är goda. Detsamma gäller fastighetsdomstolarna i deras förstärkta sammansättning. Redan med hänsyn till det nu anförda finns enligt min mening starka motiv för att pröva en motsvarande ordning för hovrätt som överinstans i fastighetsmål.

När det gäller att ta ställning till behovet av en sådan reform bör naturligen också vissa andra omständigheter beaktas. I fråga om fastighetsmålen behandling i högre instans kan visserligen sägas att målen där är bättre utredda och tvistefrågorna mer klarlagda än vid handläggning i underrätt. Emellertid gäller också att mål som förs till högre instans typiskt sett är mer komplicerade och i högre grad av principiell betydelse. De tekniska frågor som kommer till bedömning i hovrätt är därför inte lättare att handskas med för de lagfarna domarna än motsvarande frågor i underrätt. Jag ansluter mig därför till utredningsmannens uppfattning att det är nödvändigt att hovrätterna är minst lika väl rustade som underrätterna beträffande teknisk sakkunskap i fastighetsmål. Detta gäller så mycket mer som hovrätterna genom den för några år sedan vidtagna skärpningen av reglerna om vidare fullföljd i praktiken fått en mera markerad ställning som slutinstans i många mål.

Genom införande av teknisk sakkunskap i hovrätt torde man på sikt kunna räkna med vissa arbetsekonomiska vinster. Ett fortlöpande samarbete mellan lagfarna ledamöter och tekniker kan medföra ett ömsesidigt berikande av ledamöternas kunskaper på deras specialområden. Ett sådant samarbete är också ägnat att effektivisera domstolens processledning. Att en tekniker kommer in i handläggningen på ett tidigt stadium bör kunna medföra att frågor som har ett dominerande tekniskt inslag snabbare klarläggs.

De kritiska synpunkter på utredningsmannens bedömning av tekniska frågor omfattning och beskaffenhet i hovrätt som förts fram vid remissbehandlingen rör enligt min mening i realiteten mera grundvalen för fastighetsdomstolsreformen än den nu aktuella frågan om målen behandling i andra instans. Som jag redan nämnt, äger de principiella motiven för förstärkningen av fastighetsdomstolarnas sammansättning samma styrka beträffande fullföljdsinstansen. Någon säker prognos rörande tillströmningen av fastighetsmål till hovrätterna kan visserligen av olika skäl inte

göras. Man torde här vara hänvisad till en förhållandevis grov uppskattning. Detta förhållande kan dock inte tas till intäkt för att man nu skulle underlåta att genomföra en från allmänna utgångspunkter väl motiverad reformering av hovrätts sammansättning i fastighetsmål. Jag vill dessutom erinra om att en ny tekniskt betonad uppgift lagts på domstolarna genom institutet utredningsbeslut som införts genom expropriationslagen (1972:719, ExL). Det torde också förekomma att ny teknisk utredning förs in i målet av parterna under handläggningen i hovrätt.

Jag anser det följaktligen angeläget att hovrätt på sätt utredningsmannen föreslagit förstärks med en teknisk ledamot vid handläggningen av fastighetsmål. En sådan ordning strider inte mot den grundläggande processuella grundsatsen att allt material som läggs till grund för domstolens bedömning av målet skall öppet redovisas för parterna. Dessa bör givetvis ges tillgång till och tillfälle att yttra sig över sådant material som kan komma ut av teknikerns medverkan i domstolens arbete.

Det är uppenbart att teknisk ledamot som är fast knuten till domstol och har hela sin verksamhet förlagd dit inte kan förväntas täcka hela det tekniska kunskapsområde som kan aktualiseras i fastighetsmål. Som jag redan tidigare klargjort skall emellertid denne inte heller fylla en så specialiserad funktion. För teknisk ledamots ställning som medarbetare i domstolen med uppgift att stå för grundläggande tekniska insikter är det föreslagna systemet med fasta tjänster inrättade i hovrätterna väl förenligt. Ett system där ledamöter utses efter det enskilda målets beskaffenhet ur en krets som sammantaget täcker ett brett och mångfacetterat kunskapsfält har klara förtjänster men fyller en annan funktion än den avsedda. När behov uppkommer av en mera specifik teknisk kunskap än den som teknisk ledamot enligt förslaget kan förväntas tillhandahålla, bör detta behov tillgodoses på annat sätt. Viss erforderlig sakkunskap, särskilt i miljöskyddsmaålen, torde kunna erhållas i den mån vattenrättsråd kan tjänstgöra som teknisk ledamot i fastighetsmål. I övrigt får erforderlig specialistkunskap tillföras målet genom sakkunnigbevisning enligt RB:s regler.

En särskild fråga är om den tekniska förstärkningen av hovrätt i mål som överklagas från fastighetsdomstol bör anstå i avvaktan på att ökad klarhet nås om fastighetsdomstolarnas framtida befattning med vattenfrågor. Vattenrättskipningens framtid övervägs f.n. av vattenlagsutredningen. I dess direktiv uttalas bl.a. att det ter sig naturligt att ersättningsfrågor i vattenmål läggs på fastighetsdomstol, eftersom det föreligger nära samband mellan värderingsfrågorna i vissa typer av fastighetsbildningsmål, expropriationsmål och vattenmål. Som uttalats i samband med ett nyligen framlagt förslag till ändring i vattenlagen (prop. 1974:83 s. 141, 152) kan man räkna med att ersättningsfrågorna i vattenmål också i fortsättningen skall avgöras av domstol och att domstolarna, om i en ny vattenlag endast ersättningsfrågorna kommer att ligga kvar hos dem,

måste ha möjlighet att föreskriva skadeförebyggande åtgärder. Enligt min mening kan den kvarstående ovissheten om vilka ytterligare uppgifter i vattenmål som i en framtid kan komma att bli tillförda de dömande instanserna i fastighetsmål inte tillmätas någon avgörande betydelse när det gäller att skapa en kvalificerad sammansättning av hovrätt i dessa mål. Enligt vattenlagsutredningens uppfattning underlättar utredningsmannens förslag också en framtida integration av de judiciella prövningssystemen i olika typer av mål. Frågan om vattenmålets behandling i andra instans får prövas när resultatet av vattenlagsutredningens arbete föreligger.

Mot bakgrund av det nu anförda ansluter jag mig till utredningsmannens förslag att ledamot med särskild teknisk sakkunskap skall ingå i hovrätt vid prövning av fastighetsmål och att särskilda tjänster inrättas för sådana ledamöter.

5.1.2 Kompetenskrav

Som lagfäst kompetenskrav föreslår utredningsmannen det som gäller för teknisk ledamot i fastighetsdomstol, dvs. teknisk utbildning och erfarenhet i fastighetsbildning eller fastighetsvärdering. Utredningsmannen framhåller samtidigt som angeläget att man åtminstone i inledningsskedet om möjligt besätter tjänsterna med personer som besitter erfarenhet av båda slagen.

Remissinstanserna tillstyrker så gott som enhälligt den föreslagna lösningen, åtskilliga med kommentaren att det vanligaste torde vara specialisering på antingen fastighetsbildning eller fastighetsvärdering. Ett par remissinstanser förordar dock att man lagfäster den dubbla kompetensen som behörighetskrav.

Med hänsyn bl.a. till att antalet tjänster för tekniska ledamöter i hovrätt blir mycket litet kan i och för sig anföras skäl för att tjänsterna bör besättas med personer som har dubbel kompetens. Också jag anser det angeläget att man söker rekrytera personer med sådan bred kunskap. Emellertid kan ett lagfäst krav på dubbel kompetens komma att hindra att till domstolarna knyts personer med mycket höga kvalifikationer vilka i huvudsak är begränsade till ettdera området. Detta kan vara olämpligt. Jag förordar därför att kompetenskravet får den av utredningsmannen föreslagna utformningen.

5.1.3 Antalet tekniska ledamöter

Utredningsmannen föreslår att tre tjänster för teknisk ledamot i hovrätt inrättas. Förslaget grundas på att antalet mål vari teknisk ledamot skall medverka kan beräknas uppgå till ca 200 årligen. Utredningsmannen bedömer att avverkningskapaciteten per teknisk ledamot med hänsyn till målets svårighetsgrad torde vara något lägre än i underrätt, där teknisk

ledamot beräknas delta i handläggningen av omkring 90 mål per år.

Förslaget godtas så gott som undantagslöst av remissinstanserna. Hovrätten för Västra Sverige anser dock antalet tjänster vara för högt. Fastighetsrådets förening hävdar å andra sidan att antalet bör bestämmas till fyra.

I likhet med utredningsmannen finner jag det angeläget understryka att något helt hållfast underlag för beräkning av erforderligt antal tjänster f.n. inte står att uppbringa. Man är i stor utsträckning hänvisad till uppskattningar. Tills vidare bör man enligt min mening kunna godta utredningsmannens förslag i denna del.

5.2 Frågan om koncentration av målen

I enlighet med sina direktiv har utredningsmannen övervägt möjligheterna att sammanföra fastighetsmålen till endast vissa hovrätter. Efter en ingående analys av flera alternativa lösningar kommer han till den slutsatsen att av olika koncentrationsgrader den hårdaste, dvs. att målen förs samman till en enda hovrätt, är att föredra. Vid valet mellan detta alternativ och nuvarande ordning förordar han emellertid att man även i fortsättningen fördelar målen på alla hovrätterna, åtminstone till dess ett nytt provningssystem på det vattenrättsliga området genomförts. Genom en sådan lösning undgår man enligt utredningsmannen en uppdelning av hovrätterna i två grupper, den ena med fullständig måluppsättning och den andra med en mera begränsad. Han anser sig inte ha funnit belägg för någon besvärande oenhetlighet i hovrätternas avgöranden. När det gäller koncentrationens betydelse för att skapa förutsättningar för ökad sakkunskap hos domstolen är det framför allt av vikt att den enskilda hovrätten bereds ett tillräckligt målunderlag. I vissa av hovrätterna kan målunderlaget visserligen beräknas bli ganska begränsat. Emellertid kan detta komma att breddas i icke obetydlig mån genom att vattenrättsliga frågor förs till fastighetsdomstol. Ovissheten om hur den framtida vattenrättskipningen kommer att utformas är enligt utredningsmannen ett starkt skäl för att nu inte göra ingrepp i den bestående ordningen.

Förslaget i denna del har mottagits positivt under remissbehandlingen. En minoritet inom Göta hovrätt avstyrker dock förslaget och föreslår att målen koncentreras till tre hovrätter. En del instanser menar att frågan bör omprövas när en reformering av vattenrättskipningen blir aktuell.

Vid bedömningen av frågan om en koncentration av fastighetsmålen i överinstans kan först konstateras att det primära syftet med den reform som föreslås av utredningsmannen självfallet måste vara detsamma som fastighetsdomstolsreformens, nämligen att skapa ökade förutsättningar för enhetlighet i avgörandena och för god sakkunskap och erfarenhet hos domstolens ledamöter. I och för sig gagnas detta syfte maximalt genom att målen förenas hos en enda domstol. Uppenbart är dock att nu liksom vid

fastighetsdomstolsreformen också måste tas hänsyn till de allmänna strävandena att förse den enskilde domaren med ett brett och omväxlande arbetsfält och en allsidig erfarenhet. Dessa strävanden är inte utan vidare förenliga med en koncentration av målen. Detsamma gäller behörig hänsyn till hovrätternas ställning när det gäller domarutbildning och rekrytering.

Om fastighetsmålen liksom nu fördelas på alla hovrätter är målunderlaget i vissa hovrätter otvivelaktigt i minsta laget för att bereda domstolens domare den rutin och erfarenhet av sådana mål som i och för sig kunde anses önskvärd. I fråga om målunderlaget är också att märka att enligt hyresprocesskommitténs nyligen avlämnade betänkande (Ds Ju 1974:3) Bostadsdomstolen, överinstans till hyresnämnd, mål som f.n. förs till allmän domstol från hyresnämnd i stället skall överprövas av en särskild domstol, bostadsdomstolen. Dessa måltyper är emellertid i fastighetsdomstol och enligt utredningsmannens förslag också i hovrätt som regel undantagna från tekniska ledamöters verksamhetsområde och förekommer dessutom i alla hovrätter utom Svea endast i relativt obetydlig utsträckning.

Större betydelse för arbetsbördan har i detta sammanhang vattenmålen. Man kan räkna med att de vattenrättsliga frågor som efter en planerad reform av vattenrättskipningen kommer att åvila domstol skall läggas på fastighetsdomstol. Som jag redan anfört får frågan om vattenmålens behandling i andra instans prövas när resultatet av vattenlagsutredningens arbete föreligger. En av flera tänkbara lösningar är emellertid att man i samband med en reform av vattenrättskipningen kommer fram till att vattenmål lämpligast bör fördelas på flera, kanske alla, hovrätter. Det nu anförda talar enligt min mening för att man inte nu bör göra någon ändring i fråga om fördelningen mellan hovrätterna av mål som överklagas från fastighetsdomstol.

Också med det i vissa hovrätter förhållandevis blygsamma målantalet är det möjligt att åstadkomma viss specialisering genom att målen inom varje hovrätt samlas till en eller ett fåtal rotlar. Härigenom bereds åtminstone några lagfarna ledamöter tillfälle att förvärva rutin och erfarenhet av fastighetsmålen. Den väsentliga förstärkningen av hovrätts sakkunskap i dessa mål åstadkoms ju f.ö. genom införandet av teknisk ledamot.

Det skall inte förnekas att det låga antalet tekniska ledamöter, tre tjänster, applicerat på mål som är utspridda på sex hovrätter kan innebära vissa organisatoriska och praktiska olägenheter. En väsentlig uppgift för teknisk ledamot är som jag förut sagt att ta del i handläggningen redan på ett tidigt stadium, helst redan när målet kommer in till domstolen, och under målets handläggning fortlöpande medverka och vara kunskapskälla för de lagfarna ledamöterna. Det kan erbjuda vissa svårigheter att ordna handläggningen efter dessa riktlinjer i hovrätt som inte har en tekniker stationerad på hovrättsorten. Emellertid är jag övertygad om att man genom planering och samverkan inom och mellan berörda hovrätter skall

kunna finna en godtagbar form för arbetets uppläggning. Jag vill erinra om att motsvarande problem finns i fastighetsdomstolsorganisationen och där har kunnat lösas på ett tillfredsställande sätt.

Att såsom föreslagits vid remissbehandlingen koncentrera målen till tre hovrätter kan i viss mån minska de problem som sist har berörts. Detta förhållande kan dock inte tillmätas någon avgörande betydelse med hänsyn till de principiella invändningar som talar mot att göra någon ändring i nuvarande ordning.

Jag förordar därför att fastighetsmålen som nu fördelas på alla hovrätterna. Frågan torde böra omprövas när klarhet vunnits om bl.a. vattenrättskipningens framtida organisation.

5.3 Tekniska ledamöters inordnande i hovrättsorganisationen

Utredningsmannen föreslår att de tre tjänsterna för teknisk ledamot skall vara gemensamma för alla hovrätterna men att varje teknisk ledamot stationeras vid en bestämd hovrätt och hör till denna i administrativt avseende. Med hänsyn till målantals och geografisk belägenhet faller det sig enligt utredningsmannens mening naturligt att en tekniker i första hand betjänar de tre södra hovrätterna, en tekniker i första hand Svea hovrätt och en tekniker i första hand de två norrlandshovrätterna. Utredningsmannen anser det lämpligt att markera denna indelning på så sätt att det för varje tjänst anges vilken eller vilka hovrätter tjänstgöringsskyldigheten företrädesvis avser.

Förslaget har inte mött någon principiell erinran vid remissbehandlingen.

Också enligt min mening bör tjänsterna som utredningsmannen föreslagit inrättas gemensamt för samtliga hovrätter. Tjänsterna bör vara ordinarie. För varje teknisk ledamot bör bestämmas vid vilken hovrätt denne skall vara stationerad och vid vilken eller vilka hovrätter han i första hand skall tjänstgöra. Det bör ankomma på Kungl. Maj:t eller myndighet som Kungl. Maj:t utser att besluta härom liksom att meddela de administrativa föreskrifter i övrigt som behövs för de tekniska ledamöternas tjänstgöring.

5.4 Domförhets- och handlägningsfrågor

5.4.1 Domförhet

Enligt utredningsmannens förslag skall hovrätt som regel bestå av tre lagfarna och en teknisk ledamot i fastighetsmål. Rätten skall kunna förstärkas med ytterligare en teknisk ledamot om särskilda skäl föreligger. I två fall skall rätten å andra sidan vara domför med endast lagfarna

ledamöter. Det ena är att målet gäller hyra, arrende, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet. Också i sådant mål skall dock teknisk ledamot kunna delta i stället för en av de lagfarna ledamöterna, om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det. Det andra fallet är att medverkan av teknisk ledamot i annat fall uppenbarligen inte är behövlig. Enligt förslaget beslutar rättsens ordförande om förstärkning till två tekniker och om teknikers tjänstgöring i mål om hyra e.d.

Remissinstanserna godtar i allmänhet förslaget. Undantagsregeln om handläggning av andra mål än sådana som rör hyra e.d. utan medverkan av tekniker kritiserar dock från hovrättshåll. Man anser att förslaget i denna del innebär ett alltför kategoriskt krav på medverkan av tekniker och förordar att ordet 'uppenbarligen' får utgå eller att möjlighet öppnas att förordna om handläggning utan teknisk ledamot, om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det. Några remissinstanser diskuterar också i vilken sammansättning rätten skall pröva om medverkan av tekniker behövs. Hovrätten för Västra Sverige förordar att beslutet skall ankomma på hovrättsavdelning och att samma skall gälla beslut om att tillkalla teknisk ledamot i hyresmål.

För egen del anser jag att de av utredningsmannen föreslagna domförhållsreglerna har fått en i stort sett ändamålsenlig utformning. Bortsett från undantagsregeln beträffande andra mål än hyresmål o.d. har bestämmelserna direkta motsvarigheter i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol. Vad gäller den åsyftade undantagsregeln bör först slås fast att det normala givetvis bör vara att teknisk ledamot deltar i handläggningen. Såsom framhålls av utredningsmannen finns det emellertid frågor där teknikerns medverkan inte är motiverad. Jag syftar främst på rent processuella frågor, t.ex. avvísning. Också sådana undantagsfall då huvudsaken har klart juridisk karaktär utan teknisk färgning hör till bilden. Ett rationellt utnyttjande av teknisk ledamots kapacitet kräver en möjlighet till handläggning utan tekniker. Undantagsbestämmelsen bör utformas så att tvekan om förekomsten av tekniska frågor leder till att tekniker skall delta. Detta synes också vara den avsedda innebörden i utredningsmannens förslag. Jag ansluter mig därför till detta.

Prövningen av domförhållsfrågor bör göras av hovrätten enligt vanliga sammansättningsregler. Jag återkommer till denna fråga i specialmotiveringen.

Hyresprocesskommittén har i sitt remissyttrande föreslagit att domförhållsregeln för hyresmål görs tillämplig också på vissa mål enligt bostads-saneringslagen (1973:531), där fullföljd sker från hyresnämnd direkt till Svea hovrätt.

Härtill vill jag först anmärka att kommittén i sitt efter remissyttrandet avlämnade betänkande (Ds Ju 1974:3) Bostadsdomstolen, överinstans till hyresnämnd, har föreslagit bl.a. att i sådana ärenden enligt bostads-saneringslagen, där talan nu skall fullföljas från hyresnämnd till Svea

hovrätt, fullföljd i stället skall ske till den av kommittén föreslagna bostadsdomstolen. Vid genomförandet skall enligt förslaget mål som då är anhängiga i hovrätten föras över till bostadsdomstolen.

Proposition i anledning av hyresprocesskommitténs förslag planeras bli förelagd riksdagen i år med sikte på genomförande av en reform under år 1975. Om kommittéförslaget godtas, kommer därigenom hovrätts befattning med den typ av bostadssaneringsmål, som kommittén berört i sitt remissyttrande, att upphöra. Med hänsyn härtill finner jag inte anledning att i detta sammanhang ta upp frågan om hovrätts sammansättning i sådana mål.

5.4.2 Teknisk ledamots medverkan i handläggningen

Om det behövs för utredning i särskild fråga vid fastighetsdomstol kan det uppdras åt en eller flera ledamöter att verkställa undersökning på platsen. Parterna skall underrättas om tiden för undersökningen, om den inte sker bara som förberedande åtgärd för syn på stället. Utredningsmannen förordar att möjlighet införs också för tekniker i hovrätt att ensam eller tillsammans med annan ledamot, företrädesvis referenten, företa sådan undersökning som nu sagts. Efter förebild i 11 kap. 106 a § vattenlagen föreslår utredningsmannen även en bestämmelse varigenom parterna tillförsäkras rätt att yttra sig över utredning som teknisk ledamot verkställt i målet. Bestämmelsen är avsedd att gälla all sådan utredning som inte bara i oväsentlig mån avviker från vad som tidigare kommit fram i målet.

De föreslagna bestämmelserna har i allmänhet lämnats utan erinran vid remissbehandlingen. Två hovrätter uttalar dock viss tvekan beträffande användningen i hovrätt av det föreslagna systemet med särskild undersökning på platsen och anser det stridande mot omedelbarhetsprincipen. Vad gäller den senare bestämmelsen anføres från ett håll att den också bör göras tillämplig för fastighetsdomstol. Från advokatsamfundet invänds att bestämmelsen medger undantag från grundprincipen att parterna skall ha tillfälle att yttra sig över allt material som läggs till grund för rättens avgörande.

För egen del ser jag den föreslagna bestämmelsen om undersökning på platsen främst som ett medel för domstolen att i vissa mål fullt ut tillgodogöra sig teknikerns särskilda kunskaper. Mot den praktiska tillämpningen av den motsvarande bestämmelse, som gällt för fastighetsdomstolarnas vidkommande alltsedan dessa domstolars tillkomst, har inga erinringar framförts. Jag anser att bestämmelsen är väl motiverad också för förfarandet i hovrätt. Med den syn jag nu redovisat på bestämmelsens syfte följer också att klara fördelar merendels torde ligga i att, som utredningsmannen förordat, lagfarna ledamöter deltar i undersökningen. Omedelbarhetsintresset tillgodoses genom föreskriften att parterna skall beredas tillfälle att närvara vid undersökningen.

Möjligheten till undersökning bör enligt min mening inte vara begränsad till mål där syn på stället blir aktuell. Jag anser därför inte påkallat att i detta sammanhang såsom förordats av en hovrätt vidga hovrätternas möjligheter att företa syn enligt FBL.

De efter mönster av vattenlagen utformade reglerna om parts rätt att yttra sig över resultatet av utredning som teknisk ledamot verkställt får betraktas som en naturlig konsekvens av bestämmelserna om undersökning på platsen. Jag ansluter mig till förslaget i denna del. Jag anser inte att det finns anledning att nu ta upp frågan om införande av motsvarande lagbestämmelser för handläggningen i första instans.

5.5 Genomförandet

Utredningsmannen föreslår att reformen genomförs den 1 juli 1974 med den övergångsordningen att äldre bestämmelser skall tillämpas i mål vari hovrätt före ikraftträdandet börjat huvudförhandling eller föredragning för målets avgörande.

Hovrätten för Övre Norrland redovisar principiella invändningar mot ikraftträdande vid annan tidpunkt än årsskifte samt förordar att de nya reglerna blir tillämpliga endast på mål som kommer in till hovrätt efter ikraftträdandet.

Enligt min mening talar starka skäl för att behovet av teknisk sakkunskap i hovrätt i fastighetsmål tillgodoses snarast möjligt. Jag förordar att det lämnas åt Kungl. Maj:t att besluta om tidpunkt för ikraftträdandet så snart de frågor som hänger samman med inrättande och tillsättande av teknikertjänsterna blivit lösta.

I fråga om de mål som vid ikraftträdandet är anhängiga vid hovrätt är det enligt min mening ändamålsenligt med en övergångsbestämmelse av den innebörd utredningsmannen föreslagit.

6 Upprättat lagförslag

I enlighet med det anförda har inom justitiedepartementet upprättats förslag till lag om ändring i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol.

Förslaget torde få fogas till statsrådsprotokollet i detta ärende som *bilaga 3*.

7 Specialmotivering

Rubrik

Lagen bör innehålla endast sådana regler om domstolar och rättegång på

detta område som avviker från eller fyller ut reglerna i RB och andra författningar, t.ex. FBL. I enlighet med detta betraktelsesätt, som förordats även av flera remissinstanser, har rubriken, som hittills tagit sikte endast på underrättsregler, ändrats till att innefatta också regler för högre rätt.

I överensstämmelse härmed har också en mellanrubrik ändrats och två nya sådana lagts till.

1 §

Av lagtekniska och praktiska skäl har införts en samlingsbeteckning för mål och ärenden som fastighetsdomstol skall upptaga. Som samlingsbeteckning används termen fastighetsmål. Att det, som någon remissinstans påpekat, finns andra typer av mål som rör fastighetsförhållanden än sådana som faller inom bestämmningen i denna paragraf är enligt min mening inte ägnat att medföra några praktiska olägenheter.

Fastighetsdomstol är tingsrätt i särskild sammansättning. Detta innebär bl.a. att instansordningen från fastighetsdomstol, om annat inte följer av särskild författning, följer reglerna i RB. Det har därför inte ansetts nödvändigt att i denna lag ange högre instans.

2 §

Den i 1 § införda termen fastighetsmål har förts in också här. Hänvisningen i denna paragraf har därigenom gjorts tillämplig också för högre instans.

13 §

Här anges de särskilda regler om hovrätts sammansättning i vissa fastighetsmål, som innebär avvikelser från grundregleringen i RB.

Avgörandet i sammansättningsfrågor enligt första stycket andra punkten, andra stycket och tredje stycket ankommer på hovrätten. När hovrätten företar mål till huvudförhandling eller föredragning bör hovrätten pröva sin domförhet. Praktiska skäl torde i många fall tala för att denna prövning sker redan på ett tidigare stadium, under målets beredande. I avdelningsordförandes ledning av arbetet på avdelningen får självfallet anses ingå att beakta uppkommande frågor om domförhet och tillse att de vid lämplig tidpunkt kommer under prövning.

Särskilda skäl att låta två tekniker medverka torde i allmänhet få anses föreligga t.ex. när målet innehåller ovanligt många eller ovanligt svårbedömda tekniska problem.

Handläggning av annat fastighetsmål än hyresmål e.d. utan medverkan av teknisk ledamot skall kunna förekomma när teknisk ledamots medverkan uppenbarligen inte behövs. Det kan gälla rent processuella frågor, t.ex. avvisning. Emellanåt torde också kunna förekomma materiella avgöranden av uteslutande juridisk art, t.ex. vissa frågor om rätts-

gångskostnad, eller undantagsvis någon materiell fastighetsrättslig fråga. För handläggning utan tekniska ledamöter förutsätts dock att alla frågor som är uppe till bedömning vid tillfället faller inom undantagsregeln. Handläggs samtidigt processuell eller eljest uteslutande juridisk fråga och fråga som inte uppenbarligen saknar tekniskt inslag skall den tekniske ledamoten delta i handläggningen av alla frågorna.

Har mål som avses i 3 § andra stycket (hyresmål e.d.) i fastighetsdomstol handlagts med teknisk ledamot i rätten, torde i regel skäl föreligga att förordna om medverkan av teknisk ledamot också i hovrätten.

Att, som föreslagits av en remissinstans, göra ett tillägg till 2 kap. RB motsvarande bestämmelsen i 1 kap. 8 § samma balk har inte ansetts påkallat av den särskilda sammansättningen enligt patentlagen (1967:837) och är enligt min mening inte heller påkallat nu.

14 §

I denna paragraf anges kvalifikationskraven för tjänst som teknisk ledamot i hovrätt. Motsvarande regel för teknisk ledamot i fastighetsdomstol finns i 3 § tredje stycket.

Sådan ytterligare reglering av tjänstetillsättning som kan behövas får meddelas i administrativ ordning.

15 §

Enligt 9 § kan ordföranden i fastighetsdomstol uppdra åt en eller flera ledamöter att verkställa undersökning på platsen, om det behövs för utredning av särskild fråga. Är sådan undersökning inte bara en förberedande åtgärd för syn på stället, skall parterna underrättas om tiden för undersökningen. I denna paragraf öppnas möjlighet till motsvarande undersökning under hovrättsprocessen. Det torde falla sig naturligt att lämna uppdraget till den tekniske ledamoten. Vanligen torde det också vara lämpligt att därjämte en lagfaren ledamot deltar, företrädesvis den ledamot som tilldelats målet.

16 §

Teknisk ledamot kan komma att tillföra domstolen andra synpunkter och uppgifter än vad parterna lagt fram. För att undvika att parterna får del av sådant material först genom rättens avgörande har här, efter förebild i 11 kap. 106 a § vattenlagen, införts skyldighet för domstolen att ge parterna tillfälle att yttra sig över teknisk ledamots utredning, som är av beskaffenhet att kunna läggas till grund för avgörandet och som i mer än oväsentlig mån avviker från förut framlagt material.

17 §

Den rätt att för sina sammanträden förfoga över lokaler i vissa allmänna byggnader som i denna paragraf, förut betecknad 13 §, hittills tillförsäkrats

fastighetsdomstol har ansetts böra tillförsäkras också högre instans. Detta har skett genom att ordet fastighetsdomstol utbyts mot domstol i fastighetsmål.

Sedan staten numera svarar för lokalhållningen också för de allmänna underrätterna torde bestämmelsen sakna nämnvärd praktisk betydelse för tillträde till domstolsbyggnader. I enlighet härmed har ordet domstolsbyggnad som exempel på allmän byggnad utgått.

8 Hemställan

Jag hemställer att lagrådets yttrande över lagförslaget inhämtas genom utdrag av protokollet.

Vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt bifaller Hans Maj:t Konungen.

Ur protokollet:
Britta Gyllensten

Bilaga I
Utredningsmannens förslag

**Förslag till
Lag om ändring i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol**

Härigenom förordnas i fråga om lagen (1969:246) om fastighetsdomstol¹
dels att lagens rubrik skall ha nedan angivna lydelse,
dels att 1 och 2 §§ skall ha nedan angivna lydelse,
dels att rubriken närmast före 9 § skall lyda "Bestämmelser om förfaran-
det i fastighetsdomstol".

dels att nuvarande 13 och 14 §§ skall betecknas 17 och 18 §§,
dels att rubriken närmast före 13 § skall sättas närmast före 17 §,
dels att i lagen skall införas fyra nya paragrafer, 13-16 §§, samt närmast
före 13 och 15 §§ nya rubriker av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Lagen om fastighetsdomstol

Inledande bestämmelser

1 §

I varje län skall finnas en fastighetsdomstol. Konungen kan dock föreskriva att annat område än län skall utgöra domkrets för fastighetsdomstol eller att flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område. Den rtingsrätt som Konungen bestämmer skall vara fastighetsdomstol.

Fastighetsdomstol upptager de mål och ärenden som anges i särskild lag eller författning. Om flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område, bestämmer Konungen hur skilda slag av mål och ärenden skall fördelas mellan domstolarna.

Föreslagen lydelse

Lagen om domstolar och rättegång i fastighetsmål

Fastighetsdomstol upptager de mål och ärenden som anges i särskild lag eller författning (*fastighetsmål*). Om flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område, bestämmer Konungen hur skilda slag av mål och ärenden skall fördelas mellan domstolarna.

Överdomstol i fastighetsmål är hovrätt i den sammansättning nedan sägs.

¹ Lagen omtryckt 1971:534.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

Som sista domstol i fastighetsmål dömer högsta domstolen.

2 §

Om *fastighetsdomstol* och rättegången i mål eller ärende vid sådan domstol gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån ej annat följer av denna lag eller annan författning.

Om *domstol i fastighetsmål* och rättegången i mål eller ärende vid sådan domstol gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån ej annat följer av denna lag eller annan författning.

Hovrätts sammansättning

13 §

Vid handläggning av fastighetsmål är hovrätt domför med tre lagfarna ledamöter och en teknisk ledamot. Om särskilda skäl föreligger kan efter ordförandens bestämmande ytterligare en teknisk ledamot ingå i rätten. Flera än fem få ej sitta i rätten.

Hovrätt är domför med endast lagfarna ledamöter enligt vad i rättegångsbalken föreskrives i mål eller ärende som avses i 3 § andra stycket samt i mål eller ärende i övrigt där medverkan av teknisk ledamot uppenbarligen icke är behövlig.

I mål eller ärende som avses i 3 § andra stycket får efter ordförandens bestämmande teknisk ledamot ingå i rätten i stället för en lagfaren ledamot, om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det.

14 §

Teknisk ledamot skall ha teknisk utbildning och erfarenhet av fastighetsbildning eller fastighetsvärdering. Sådan ledamot utnämnes eller förordnas av Konungen.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

**Bestämmelser om förfarandet i
hovrätt**

15 §

Bestämmelserna i 9 § äger motsvarande tillämpning i fråga om fastighetsmål i hovrätt, dock att beslutet skall fattas av hovrätten.

16 §

Utredning, som teknisk ledamot verkställt beträffande fråga av teknisk beskaffenhet, får ej läggas till grund för hovrättens dom eller beslut, utan att parterna först beretts tillfälle att yttra sig över utredningen. Detta gäller ej om utredningen i endast oväsentlig mån avviker från vad tidigare framkommit i målet.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1974.

Äldre bestämmelser skall fortfarande tillämpas i mål vari hovrätt före ikraftträdandet påbörjat huvudförhandling eller föredragning för målets avgörande.

Måltyper vid fastighetsdomstol¹

A Fastighetsbildningsmål m.m.

Mål som avses i

1. fastighetsbildningslagen (1970:988; omtryckt 1971:1035)
15 kap. (fastighetsbildningsmål)
2. lagen (1971:1037) om äganderättsutredning och legalisering
27 § (talan mot förrättningsbeslut)
3. lagen (1921:378) om ströängars indragande till kronan
34 § (besvär mot utlåtande)
4. lagen (1925:334) om rätt i vissa fall för nyttjanderättshavare att inlösa under nyttjanderätt upplåtet område (ensittarlagen)
11 § (talan mot förrättningsbeslut)

Anm. Gäller t.o.m. år 1976.

5. lagen (1933:269) om ägofred
31 och 46 §§ (klandertalan mot förrättning om stängselskyldighet eller betesreglering)
36 och 37 §§ (granskning och registrering av förening om stängselskyldighet eller betesreglering)
43 § (talan mot debiteringslängd)
45 § (talan mot sammanträdesbeslut)
49 § (klander över syn om försummat stängselunderhåll)
6. lagen (1939:608) om enskilda vägar
37 § (talan mot förrättningsbeslut)
86 § (ersättning för markupplåtelse eller annat intrång)
105 § (ersättning enligt 102, 103 eller 104 §)
7. lagen (1945:119) om stängselskyldighet för järnväg m.m.
4 § (skyldighet att hålla stängsel)
5 § sista stycket (ersättning)
8. anläggningslagen (1973:1149)
30 § (talan mot förrättningsbeslut)

¹Sammanställningen gör ej anspråk på att vara uttömmande.

9. lagen (1973:1150) om förvaltning av samfälligheter
7 och 15 §§ (klander m.m. i fråga om delägarförvaltning)
20, 23, 46, 53 och 54 §§ (klander m.m. i fråga om föreningsförvaltning)

B Expropriationsmål m.m.

Mål som avses i

1. expropriationslagen (1972:719)
3 kap. 3 § (ersättning för fortsatt nyttjande av fastighet)
5 kap. 2-4 §§ (expropriationsmål)
7 kap. 5 § (förordnande om förskott)
7 kap. 6 § (ersättning för skada vid undersökningsarbete)
2. lagen (1886:46 s. 1) angående stenkolsfyndigheter m.m.²
14 § 1 och 3 mom. (inlösen)
3. lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar
1 a § tredje stycket (fråga om expropriation enligt 1 a § andra stycket)
5 b § (tvist i fråga om ändring, flyttning m.m. av elektrisk ledning)
4. vattenlagen (1918:523)
4 kap. 10-12 §§ (lösningsrätt till strömfall m.m.)
14 kap. 5 § 1 mom. (ersättning för skada vid undersökningsarbete)
5. lagen (1942:350) om fornminnen
17 § (ersättning eller kostnad)
6. byggnadslagen (1947:385; omtryckt 1972:775)
23, 53, 65, 69, 71, 75, 85, 117 och 137 §§ (frågor om ersättning, inlösen, deltagande i kostnader)
7. lagen (1949:658) om inlösen i vissa fall av rätt till gruva m.m.
3 och 4 §§ (inlösen)
8. civilförsvarslagen (1960:74)
73 § (ersättning i vissa fall för ianspråktagen egendom eller vidtagen åtgärd)

²Lagen föreslås upphävd den 1 januari 1975 i lagrådsremiss med förslag till lag om vissa mineralfyndigheter.

9. lagen (1960:690) om byggnadsminnen

10 § (ersättning)

11 § (ersättning för förlust å fordran)

10. naturvårdslagen (1964:822; omtryckt 1972:779)

33 § (ersättning eller inlösen)

34 § (ersättning för förlust å fordran)

35 § (återbetalning av ersättning)

Ersättning enligt 6 § lagen om bevarande av bokskog, se prop. 1974:73

11. jordförvärvslagen (1965:290)

11 § (inlösen av egendom vid vägrat förvärvstillstånd)

12. jordhävdslagen (1969:698)

5 § (inlösen av egendom efter föreläggande om återställande av hävd)

13. jordabalken (omtryckt 1971:1209)

13 kap. 23 § (omprövning eller jämkning av tomträtsavgäld)

14. lagen (1970:955) om införande av nya jordabalken (omtryckt

1971:1210)

4 § (lösningsrätt till ofri tomt i stad)

Anm. Gäller t.o.m. 1988 enligt SFS 1973:897.

15. rennäringslagen (1971:437)

29 § (upphävande av och ersättning för renskötselrätt)

16. lagen (1972:114) med anledning av konventionen den 9 februari 1972 mellan Sverige och Norge om renbetning

5 § (ersättning för skada)

17. väglagen (1971:948)

66 § (ersättning enligt 55, 58, 61, 63 eller 64 § eller inlösen enligt 56, 59 eller 62 §)

68 § sista stycket (ersättning för förlust å fordran)

70 § (talan av kommun om ersättning i visst fall för vägmark)

18. bostadssaneringslagen (1973:531)

17 § (inlösen)

19. gruvlagen (1974:342)

10 kap. 7 § (inlösen av rätt till utmål)

12 kap. 1 § (talan mot förrättningsbeslut)

C Hyres- och arrendemål m.m.

Mål som avses i

1. jordabalken (omtryckt 1971:1209)

8 kap. 32 § (arrendetvist, som ej enligt 30 § ankommer på arrendenämnd, klandertalan mot arrendenämnds beslut samt ärende ang. utseende av synemän m.m. enligt 9 kap. 24 §)

Anm. Fullföljdsrätten är begränsad enligt 8 kap. 33 §

12 kap. 71 § (hyrestvist, som ej enligt 69 § ankommer på hyresnämnd och ej heller rör kollektivavtal, samt klandertalan mot hyresnämnds beslut, om tvisten ej rör kollektivavtal)

Anm. Fullföljdsrätten är begränsad enligt 12 kap. 72 §

2. lagen (1970:998) om arrendenämnder och hyresnämnder

22 § andra stycket (besvär bl.a. mot avvisnings- och avskrivningsbeslut samt mot beslut om vissa ersättningar enligt 20 §)

Anm. Talan får ej fullföljas

27 § (talan om utdömande av vite)

3. lagen (1957:390) om fiskearrenden

17 § (tvist om fiskearrende som ej ankommer på arrendenämnds prövning samt klandertalan mot arrendenämnds beslut i fråga om förlängning av arrendeavtal eller fastställande av villkoren för sådan förlängning)

Anm. Fullföljdsrätten är begränsad enligt 18 §

4. lagen (1970:246) om tvångsförvaltning av bostadsfastighet (omtryckt 1971:544)

11 § (kländer av förvaltning)

17 § (besvär mot hyresnämnds beslut)

5. bostadsrättslagen (1971:479)

76 § (klandertalan mot hyresnämnds beslut i fråga om hyresvillkor enligt 7 § sista stycket och i fråga om vägrat inträde enligt 52 § samt besvär mot hyresnämnds beslut i fråga om godkännande av beslut på föreningsstämma enligt 60 § första stycket I)

77 § (bostadsrättstvist som ej ankommer på hyresnämnd)

Anm. Fullföljdsrätten är begränsad enligt 78 §

6. bostadssaneringslagen (1973:531)

21 § (besvär mot hyresnämnds beslut som ej skall föras direkt hos Svea hovrätt)

D Miljöskyddsmål

Mål som avses i

miljöskyddslagen (1969:387; omtryckt 1972:782)

33 § (inlösen)

34 § (ersättning eller annat enskilt anspråk)

35 § andra stycket sista punkten (ersättning för förlust å fordran)

51 § andra stycket (ersättning för skada vid undersökningsarbete)

Förslag till

Lag om ändring i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol

Härigenom förordnas i fråga om lagen (1969:246) om fastighetsdomstol¹
dels att nuvarande 13 och 14 §§ skall betecknas 17 och 18 §§,
dels att lagens rubrik samt 1, 2 och 17 §§ skall ha nedan angivna lydelse,
dels att rubriken närmast före 9 § skall lyda "Förfarandet i fastighetsdomstol",

dels att rubriken närmast före 13 § skall sättas närmast före 17 §.

dels att i lagen skall införas fyra nya paragrafer, 13-16 §§, samt närmast före 13 och 15 §§ nya rubriker av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

Lag om fastighetsdomstol

Lag om domstolar i fastighetsmål

1 §

I varje län skall finnas en fastighetsdomstol. Konungen kan dock föreskriva att annat område än län skall utgöra domkrets för fastighetsdomstol eller att flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område. Den tingsrätt som Konungen bestämmer skall vara fastighetsdomstol.

Fastighetsdomstol upptager de mål och ärenden som anges i särskild lag eller författning. Om flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område, bestämmer Konungen hur skilda slag av *mål och ärenden* skall fördelas mellan domstolarna.

Fastighetsdomstol upptager de mål och ärenden som anges i särskild lag eller författning. *Sådant mål eller ärende benämnes i denna lag fastighetsmål.* Om flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område, bestämmer Konungen hur skilda slag av *fastighetsmål* skall fördelas mellan domstolarna.

2 §

Om *fastighetsdomstol* och rättegången i mål *eller ärende vid sådan domstol* gäller i tillämpliga delar vad

Om *domstol i fastighetsmål* och rättegången i *sådant* mål gäller i tillämpliga delar vad som är föreskri-

¹ Lagen omtryckt 1971:534.

Nuvarande lydelse

som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån ej annat följer av denna lag eller annan författning.

Föreslagen lydelse

vet om allmän domstol, i den mån ej annat följer av denna lag eller annan författning.

Hovrätts sammansättning

13 §

Vid handläggning av annat fastighetsmål än sådant som avses i 3 § andra stycket är hovrätt domföret med tre lagfarna ledamöter och en teknisk ledamot. Om särskilda skäl föreligger kan efter hovrättens bestämmande ytterligare en teknisk ledamot ingå i rätten.

Bestämmelserna i första stycket gäller dock ej när hovrätten finner att medverkan av teknisk ledamot uppenbarligen icke är behövlig.

I mål som avses i 3 § andra stycket får efter hovrättens bestämmande teknisk ledamot ingå i rätten i stället för en lagfaren ledamot, om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det.

14 §

Teknisk ledamot i hovrätt skall ha teknisk utbildning och erfarenhet av fastighetsbildning eller fastighetsvärdering. Sådan ledamot utnämnes eller förordnas av Konungen.

Förfarandet i hovrätt

15 §

Bestämmelserna i 9 § äger motsvarande tillämpning i fråga om fastighetsmål i hovrätt, dock att uppdraget lämnas av hovrätten.

16 §

Utredning, som teknisk ledamot i hovrätt verkställt beträffande fråga av teknisk beskaffenhet, får ej läggas

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

till grund för hovrättens dom eller beslut, utan att parterna först beretts tillfälle att yttra sig över utredningen. Detta gäller dock ej, om utredningen i endast oväsentlig mån avviker från vad som tidigare framkommit i målet.

17 §

Fastighetsdomstol får för sina sammanträden förfoga över behövliga lokaler i domstolsbyggnad eller annan allmän byggnad som ej är upptagen för sitt huvudsakliga ändamål eller utgöres av gudstjänstlokal. Uppkommer särskilda kostnader, ersättes de av statsverket.

Domstol i fastighetsmål får för sina sammanträden förfoga över behövliga lokaler i allmän byggnad som ej är upptagen för sitt huvudsakliga ändamål eller utgöres av gudstjänstlokal. Uppkommer särskilda kostnader, ersättes de av statsverket.

Denna lag träder i kraft den dag Kungl. Maj:t bestämmer.

Äldre bestämmelser skall fortfarande tillämpas i mål vari hovrätt före ikraftträdandet påbörjat huvudförhandling eller föredragning för målets avgörande.

Utdrag ur protokoll, hållet i lagrådet den 24 september 1974.

Närvarande: justitierådet BERGSTEN, regeringsrådet LIDBECK, justitierådet HÖGLUND, justitierådet BRUNDIN.

Enligt lagrådet den 10 september 1974 tillhandakommet utdrag av protokollet över justitieärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet den 28 juni 1974, har Kungl. Maj:t förordnat att lagrådets yttrande skulle inhämtas över upprättat förslag till lag om ändring i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol.

Förslaget, som finns bilagt detta protokoll, har inför lagrådet föredragits av hovrättsassessorn Karin Bredberg-Olsson.

Förslaget föranleder följande yttrande av *lagrådet*:

Det remitterade förslaget innehåller nya regler om hovrätts sammansättning i sådana mål som här benämns fastighetsmål. De nya reglerna, som infogats som ett särskilt avsnitt i lagen om fastighetsdomstol, har föranlett vissa smärre ändringar i lagens nuvarande bestämmelser.

Benämningen fastighetsmål har införts i 1 § genom infogande av en ny andra punkt i paragrafens andra stycke. Lagrådet vill i anslutning därtill förorda viss jämkning av första punkten i samma stycke. Den föreskriver nu, att fastighetsdomstol upptar de mål och ärenden som anges i särskild lag eller författning. Uttrycket 'särskild lag eller författning' leder tanken närmast till en viss lag eller författning, som reglerar just frågan, vilka mål och ärenden som skall upptas av fastighetsdomstol. Sådan lag eller författning finns emellertid inte, utan uttrycket syftar på de bestämmelser om fastighetsdomstols prövning av mål och ärenden som numera finns införda i ett flertal lagar och författningar i allmänna fastighetsrättsliga ämnen, såsom jordabalken, fastighetsbildningslagen, expropriationslagen, byggnadslagen, väglagen osv. Den oegentlighet som med hänsyn härtill vidlåder uttrycket kan undvikas genom att punkten får lyda exempelvis så, att fastighetsdomstol upptar mål eller ärende enligt vad som föreskrivs i lag eller författning. Genom att ersätta pluralformen 'mål och ärenden' med singularformen 'mål eller ärende' vinner man samtidigt bättre korrespondens med den nya andra punkten.

Vad angår 13 § i förslaget torde det vara avsett, att de allmänna domförhållsreglerna för hovrätt i 2 kap. 4 § rättegångsbalken skall gälla i fastighetsmål såtillvida, att hovrätten är domför med fyra ledamöter men att flera än fem ej får sitta i rätten. Innebörden av nämnda paragraf i förslaget torde således vara, att minst tre lagfarna ledamöter alltid skall ingå i rätten samt att antalet lagfarna ledamöter kan vara tre eller fyra när endast en teknisk ledamot deltar men måste stanna vid tre när två tekniska ledamöter ingår. Denna innebörd synes böra komma till klarare uttryck i

lagtexten. Samtidigt torde en redaktionell jämkning vara att förorda i fråga om första och andra styckena. Förslagsvis kan åt 13 § första stycket ges den lydelsen, att det först upptar bestämmelsen, att i annat fastighetsmål än som avses i 3 § andra stycket en teknisk ledamot skall ingå i hovrätten i stället för en lagfaren ledamot, såvida icke hovrätten finner att medverkan av teknisk ledamot uppenbart ej är behövlig, och att därtill fogas föreskriften att, om särskilda skäl föreligger, rätten kan efter hovrättens bestämmande bestå av tre lagfarna och två tekniska ledamöter. Med en sådan lydelse av första stycket blir andra stycket överflödigt och kan utgå.

Enligt andra punkten i 14 § i förslaget utnämns eller förordnas teknisk ledamot i hovrätt av Konungen. Detsamma gäller redan nu enligt 5 § i fråga om teknisk ledamot i fastighetsdomstol, dock att sådan ledamot även kan utses av myndighet som Konungen bestämmer. Innebörden av 14 § i förslaget liksom av den gällande bestämmelsen i 5 § får anses vara att ordinarie tjänst som teknisk ledamot tillsätts antingen med fullmakt eller med förordnande för bestämd tid eller tills vidare. Varken i föreliggande remiss eller i förarbetena till 5 § anges skälen till att dessa ordinarie domartjänster får tillsättas med förordnande. Det må anmärkas att vid tillkomsten av lagen om fastighetsdomstol departementschefen särskilt underströk, att en fast anställning för den tekniske ledamoten i fastighetsdomstol skapade de bästa garantierna för en fullt självständig och oberoende ställning i förhållande till parterna och de myndigheter som för talan inför domstol (prop. 1969:44 s. 212. NJA II 1969 s. 469). Enligt lagrådets mening saknas anledning att göra avsteg från grundsatsen att ordinarie domartjänst tillsätts med fullmakt, jfr 7 § statstjänstemannalagen (1965:274) och 11 kap. 5 § nya regeringsformen. Lagrådet förordar att 14 § andra punkten får lyda, att teknisk ledamot utnämns av Konungen, och att 5 § såvitt den avser teknisk ledamot ges motsvarande avfattning. Vidare ifrågasätter lagrådet om inte 11 § andra stycket statstjänstemannalagen bör kompletteras med bestämmelse om skyldighet för teknisk ledamot i hovrätt att tjänstgöra i annan hovrätt.

I *övergångsbestämmelserna* i förslaget föreskrivs att de nuvarande bestämmelserna om hovrätts sammansättning fortfarande skall tillämpas i mål vari hovrätten före ikraftträdandet påbörjat huvudförhandling eller föredragning för målets avgörande. Det får anses vara förutsatt att hänsyn härvid skall tas endast till huvudförhandling eller föredragning som leder till avgörande av målet. Frågan har betydelse bl.a. för det fall att ett mål, vari hovrätten före ikraftträdandet påbörjat huvudförhandling eller föredragning, sedermera återförvisas till hovrätten. Om den förnyade handläggningen efter återförvisning påbörjas efter ikraftträdandet, bör de nya reglerna om hovrättens sammansättning tillämpas. (Jfr uttalande av lagrådet i prop. 1971:106 s. 159. NJA II 1971 s. 378).

Ur protokollet:
Ingrid Hellström

Utdrag av protokollet över justitieärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet den 11 oktober 1974.

Närvarande: Statsministern PALME, ministern för utrikes ärendena ANDERSSON, statsråden STRÄNG, JOHANSSON, HOLMQVIST, ASPLING, LUNDKVIST, GEIJER, BENGTSSON, NORLING, LÖFBERG, LIDBOM, CARLSSON, FELDT, SIGURDSEN, GUSTAFSSON, ZACHRISSON, LEIJON, HJELM-WALLÉN.

Chefen för justitiedepartementet, statsrådet Geijer, anmäler efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter lagrådets yttrande över förslag till lag om ändring i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol.

Föredraganden redogör för lagrådets yttrande och anför.

Som lagrådet har anfört bör i 1 och 13 §§ göras vissa justeringar för att förtydliga paragrafernas innebörd i de hänseenden som berörs i lagrådets yttrande. Jag biträder lagrådets förslag härvidlag.

Vad lagrådet har uttalat i fråga om tillsättning av tjänst för teknisk ledamot i hovrätt i anslutning till 14 § ger mig anledning framhålla följande. Som jag har nämnt i remissprotokollet (s. 53) är avsikten att de tre tjänster som beräknas skall vara ordinarie. Detta ligger i linje med strävandena att domstolar i den utsträckning som är organisatoriskt möjlig skall utrustas med ordinarie domare (jfr prop. 1973:90 s. 382). Det utesluter emellertid inte att också domartjänster som inte är ordinarie kan komma att behövas, t. ex. för att möta ett mera tillfälligt behov av förstärkning. Den av mig föreslagna lagtexten ger utrymme för ett sådant arrangemang. I sammanhanget bör också påpekas att 14 § andra punkten — liksom motsvarande bestämmelse i 5 § i fråga om teknisk ledamot i fastighetsdomstol och i 11 kap. 3 § vattenlagen i fråga om teknisk ledamot i vattendomstol — närmast är att se som en kompetensregel för tillsättning av tjänst. Jag kan med hänsyn till det anförda inte ansluta mig till lagrådets förslag i förevarande del.

Som har påpekats i remissprotokollet bör tjänsterna för teknisk ledamot i hovrätt inrättas gemensamt för alla hovrätter. Motsvarande gäller redan nu beträffande tjänster för teknisk ledamot i fastighetsdomstol och vattendomstol. Innehavare av teknikertjänst i hovrätt kommer vid tillämpning av 11 § statstjänstemannalagen att vara att anse som tillhörande samtliga hovrätter. Någon tjänstgöring vid annan domstol än hovrätt är inte avsedd. Det av lagrådet ifrågasatta tillägget till 11 § statstjänstemannalagen är därför enligt min mening inte behövligt.

Kungl. Maj:t har den 4 oktober 1974 beslutat förelägga riksdagen förslag till lag om bostadsdomstol, m.m. (prop. 1974:151). Förslaget innebär bl.a. att vissa frågor enligt lagen (1970:246) om tvångsförvaltning av bostadsfastighet med verkan fr.o.m. den 1 juli 1975 förs bort från fastighetsdomstols

prövning. Om förslaget genomförs, kommer det som sägs om mål eller ärende angående tvångsförvaltning av bostadsfastighet i 3 § fastighetsdomstolslagen — till vilken 13 § i det remitterade förslaget hänvisar — att åsyfta endast klander enligt 11 § tvångsförvaltningslagen. Jag anser inte att någon ändring i fastighetsdomstolslagen är påkallad med anledning härav.

Utöver de ändringar jag förordat i det föregående bör vissa redaktionella ändringar göras i det remitterade lagförslaget

Tjänster för teknisk ledamot i tingsrätt och för vattenrättsråd i hovrätt är f. n. placerade i lönegrad F 25. Härtill kommer viss avlöningsförstärkning. Enligt min uppfattning bör motsvarande lönegrad och avlöningsförstärkning gälla för tjänsterna som teknisk ledamot i hovrätt.

Jag hemställer, att Kungl. Maj:t föreslår riksdagen

1. att antaga det av lagrådet granskade förslaget till lag om ändring i lagen (1969:246) om fastighetsdomstol, med viktagna ändringar,
2. att bemyndiga Kungl. Maj:t att inrätta de ordinarie tjänster för teknisk ledamot i hovrätterna som jag förordat i det föregående.

Med bifall till vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt förordnar Hans Maj:t Konungen att till riksdagen skall avlåtas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar.

Ur protokollet:
Britta Gyllensten